

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh973>

İSLAM TARİHİ KLASİK KAYNAKLARINDA MİTOLOJİK DÖNEM İRAN HÜKÜMDARLARI

Ahmet ALTUNGÖK*

Özet

Antik dönem İran tarihinden bahseden İslam tarihi klasik kaynakları, İslam öncesi İran tarihini bir dünya tarihiymiş gibi anlatırlar. Bunun sebebi antik İranlıların kendi tarihlerini dünya tarihi şeklinde anlatmaları ve soy olarak kendisine dayandıklarına inandıkları Kayûmers'in ilk insan olduğunu iddia etmeleridir. Büyük oranda antik İran kaynaklarının verdikleri bilgileri temel alan İslam tarihi klasik kaynakları da bu bilgilere dayanarak İran tarihini bir dünya tarihi, İran hükümdarlarını da dünya hükümdarları olarak vermişlerdir. Bunun yanında antik İran hükümdarları olarak anlatılan hükümdarların hayat hikâyeleri, kutsal kitaplarda peygamber kıssalarıyla ilgili anlatılan olaylarla büyük oranda benzerlik gösterir. Bu benzerliklerin iki önemli sebebi vardır. Birincisi, farklı dönemlerde Babil topraklarına yerleştirilen İbrânîlerin; geçmişte yaşayan peygamberlerle ilgili anlattıkları hikâyelerin, İranlılar tarafından kendi hükümdarlarına uyarlanmasından kaynaklanmaktadır. İkinci olarak ta İslam sonrası dönemde İran tarihinden bahseden İran kökenli İslam tarihçilerinin; antik İran hükümdarlarıyla ilgili olayları, Kur'an'daki kıssalara yakınlaştırdıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mitolojik Dönem, İran Tarihi, İslam Tarihi Klasik Kaynakları

Mythological Period Persian Emperors in Classical Resources of Islamic History

Abstract

Classical resources of Islamic history which mention ancient Persian history tell pre-Islamic Persian history something like the world history. The reason of this is

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

that Persians themselves tell their own history like the world history and assert that Kayumers whose ancestors are believed to depend on them is the first human on earth. Classical resources of Islamic history which is based on the information given by ancient Persian resources on a large scale expressed Persian history like the world history and Persian emperors like the world emperors. Apart from this, life stories of emperors who are narrated as ancient Persian emperors resemble to the cases told about prophet anecdotes in holy books on a great scale. There are two similar reasons for these similarities. First; old prophet stories told by Hebrews who settled down in Babel land in different periods are adapted to their own emperors by Persians. Secondly; Persian Islamic historians who mention Persian history after Islamic period make similarities between cases about ancient Persian emperors with cases in Quran.

Keywords: Mythological Period, History of Iran, Classical Resources of Islamic History

Giriş

İslam tarihi kaynakları genellikle İslam öncesi dönem İran tarihini dört bölümde incelemiştir¹. Bunlar sırasıyla Pişdâdîler, Keyânîler, Eşkânîler ve Sâsânîlerdir. Birûnî bunlara ek olarak Pişdâdîler ve Keyânîler arasında Eylâniler adı verilen bir hanedanı da eklemektedir². Mes'ûdî, İran tarihini Kâyûmers'le başlatarak, İslam öncesi İran tarihinin III. Yedicürd'ün ölümüne kadar dört bin dört yüz yetmiş bir yıl sürdüğünü rivayet etmektedir³. İbnü'l-Belhî'ye göre İslam öncesi İran tarihi dört bin yüz seksen bir yıl sürmüştür⁴. İran tarihinin Pişdâdîler dönemi ve Keyânîler döneminin bir kısmı mitolojik dönemi oluşturmaktadır. Pişdâdîler ve Keyânîler dönemiyle ilgili İslam tarihi klasik kaynaklarında anlatılan bilgiler mitolojik olaylar ve destansı bilgilerle doludur. Bu dönem hükümdarlarının Elam, Med, Anşan ve Pers hükümdarlarını karşılaması beklenirken birçoğunun bu hükümdarları karşılamadığı görülmektedir⁵. İranlıların komşusu olan milletlerin tarihi kaynakları da bu hükümdarların çoğunu teyit etmez. Yunan ve Yahudi kaynaklarının İslam klasik kaynaklarının İran tarihi hakkında verdikleri bilgileri teyit etmediği görülmektedir. Bu kaynaklar, sadece Keyânî hükümdarı Keyhüsrev'den itibaren bazı İran hükümdarları hakkında teyit edici bilgiler vermektedirler. Fakat İslam tarihi klasik kaynaklarının Keyânî

¹ Ebû'l-Fidâ 1997, s. 69.

² Birûnî 2011, s. 149.

³ Mes'ûdî (Trs), s. 81.

⁴ İbnü'l Belhî 1339, s. 8.

⁵ Günaltay 1948, s. xiii.

hükümdarı olarak verdiği bazı hükümdarların, batılı kaynaklarda Pers hükümdarı olarak geçtiği görölmektedir. Bununla beraber İslam tarihi klasik kaynaklarında Pişdâdî hükümdarı olarak geçen bazı hükümdarların batılı kaynaklarda Medya hükümdarı olarak geçtiğini tahmin etmekteyiz. Antik dönem İnan hükümdarlarıyla ilgili bilgi veren İslam tarihi klasik kaynaklarının referans olarak aldığı kitaplar genelde Sâsânîler döneminde yazılmış olan *Hudaynâme*, *Pendnâme*, *Ayinnâme*, *Enderznâme* tarzında yazılmış kitaplar olmakla beraber bunlara ek olarak *Vendidâd*, *Yaşt*, *Zened*, *Pazend* gibi Avesta'nın farklı türevlerinin vermiş olduğu bilgilere dayanmaktadır⁶. *Hamza el-İsfehânî* yirmiden fazla *Hudaynâme* olduğundan bahsederek bu kitapların Arapçaya *İnan Hükümdarları Tarihi* şeklinde tercümesinin yapıldığını ifade etmektedir⁷. Sâsânîler dönemi İnan tarihi hakkında önemli bilgiler veren *Ya'kûbî* Sâsânîlerden önceki İnan tarihini hurafelerle dolu olduğu gerekçesiyle rivayet etmekten kaçınmış ve sadece ana hatlarıyla bu dönem hükümdarlarından bahsetmiřtir⁸. Antik dönem İnan hükümdarları hakkında en titiz ve en önemli bilgileri *Hamza el-İsfehânî*'nin verdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Kendisi antik dönem İnan tarihini anlatmak için Abdullah b. Mukaffa'nın çevirdiği *Siyerü Mülûku'l-Furûs*; Muhammed b. Cehim Bermekî'nin çevirdiği *Siyerü Mülûku'l-Furûs*; Me'mûn'un kütüphanesinde bulunan *Kitab-ı Siyerü Mülûku'l-Furûs*; Zâdeveyh b. şâheveyh el-İsfehânî tarafından tercüme edilen *Kitab-ı Siyerü Mülûku'l-Furûs*; Muhammed b. Behrâm b. Matyâr el-İsfehânî tarafından tercüme edilen veya yazılan *Siyerü Mülûku'l-Furûs* kitabı; Hişâm b. Kâsım el-İsfehânî tarafından yazılan veya tercüme edilen *Kitab-ı Tarih-i Mülûku Benî Sâsân ve Behrâm* b. Merdânşâh tarafından tashih edilen *Kitab-ı Tarih-i Mülûku Benî Sâsân* kitaplarından

⁶ Antik döneme ait dini metinlerle ilgili teknik bilgi edinmek amacıyla bkz. Yıldırım 2002, s. 30-38.

⁷ *Hamza el-İsfehânî* 1346, s. 7.

⁸ *Ya'kûbî* 1382, s. 193. *Ya'kûbî* bu konuyla ilgili olarak bu dönem hükümdarlarının hayatlarıyla ilgili anlatılan olayların kabul edilebilir türden olmadığını ifade ederek; hükümdarlarla ilgili olarak; onların çok uzun süren iktidarlarını, hükümdarlardan birisinin birkaç yüze sahip olması, bir diğerinin birkaç tane gözünün olması, bir diğerinin yüzünün bakırdan olması, başka bir tanesinin omzunda iki yılanbaşının olması ve insan beyniyle beslenmesi gibi rivayetlerin kabul edilebilir olmadığını ifade etmektedir. Bu hükümdarların bin yıl, beş yüz yıl, yedi yüz yıl gibi uzun ömürleriyle ilgili verilen bilgilerle ölümleri insanlardan uzaklaştırmaları gibi rivayetlerin akıldan uzak olduğunu ve İranlı ilim adamları ve aklı başında bilginlerin bu rivayetleri kabul etmediklerini ifade etmiştir. Bkz. Aynı yer. Bunlara yakın gerekçeler için ayrıca bkz. Birûnî 2011, s. 147.

istifade ettiğini ifade etmektedir⁹. Hamza el-İsfehânî'nin İran tarihiyle ilgili isimlerini saymış olduğu çeviri kitaplar Sâsânîler döneminde yazılan *hodaynâme*¹⁰ tarzında eserlerdir. Kendisi buna rağmen İran tarihi hakkında anlatılan konular arasına çok sayıda hurafe bilginin karıştığını ifade ederek, bunun sebebini de yüz elli yıl boyunca bu bilgilerin yazılı hale gelinceye kadar kulaktan kulağa anlatılan söylenceler şeklinde olmasına bağlar. Bu görüşünü desteklemek için de Ebu Ma'ser el-Müneccim'den naklen; İran tarihiyle ilgili anlatılan olayların senetlerinin karışık ve yanlış bilgilerle dolu olduğunu, özellikle hükümdarların uzun süren ömürleriyle ilgili verilen bilgilerin inandırıcı olmadığını ifade eder. İran tarihi hakkında *Farsnâme* adında ayrıntılı bir çalışma ele alan ibnü'l-Belhî bu çalışmasını genelde güvenilir bir ilim adamı olduğunu ifade ettiği Hamza el-İsfehânî'ye ve Taberî'ye dayandırdığını belirterek ayrıca bu tarihçilerin rivayet etmediği farklı bilgilere de yer vermektedir¹¹. İslam öncesi İran tarihini destansı bir şekilde, abartılı mitolojik öğeleriyle birlikte, *Şehnâme*'sinde anlatan Firdevsî'nin verdiği bilgiler de önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında antik dönem İran tarihi hakkında; Taberî'nin *Tarih-i Taberi* ve Ya'kûbî'nin *Tarih-i Ya'kûbî*, Cüzcânî'nin *Tabakat-ı Nasrî*, Dîneverî'nin *Ahbaru't-Tivâl*, Ebu'l-Fidâ'nın *Kitabu'l-Muhtasar fî Ahbaru'l-Beşer*, Gerdîzî'nin *Zeynü'l-Ahbâr*, Ebû Reyhan el-Birûnî'nin, *el-Âsâr el-Bâkiye*, İbnü'l-Esîr'in *el Kâmil fi't-Târih*, İbnü'l-Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, İbnü'l-Miskeveyh'in *Tecârüb el-Umem*, Kazvîni'nin *Tarihî Güzîde*, Makdîsî'nin *Kitabu'l-Bed' ve't-Târih*, Mes'ûdî'nin *Murucu'z-Zehab*, Se'âlebî'nin *Gureru'l Ahbâr Mülûku'l-Fars ve Sîyerihum* adlı eserlerinde farklı bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Piştâdîler Dönemi Hükümdarları

Hamza el-İsfehânî, Piştâdîler dönemi hükümdarlarının sayısının dokuz olduğunu rivayet etmektedir. Bunların hükümdarlık sürelerinin Kâyûmers'le birlikte üç bin dört yüz yetmiş yıl sürdüğünü iddia eder. Piştâdîlerin ilk hükümdarı olarak belirttiği Huşeng'in kırk yıl; kendisinden sonra tahta çıkan Tahmûresb'in otuz yıl; Tahmûresb'den sonra tahta çıkan kardeşi Cemşid b. Veyuncehan'ın yedi yüz on altı yıl; Buyurasb (Dahhak) b. Ervendasb'ın bin yıl; Feridun b. Asfîyan'ın beş yüz yıl; Menûçehr'in yüz yirmi yıl; İran

⁹ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 7.

¹⁰ *Krallar kitabı* anlamına gelmektedir. Bkz. Bayrakdar 2012, s. 7.

¹¹ İbnü'l Belhî 1339, s. 8.

topraklarını işgal eden Afrasyab el-Türki'nin on iki yıl; İran'ı Turan işgalinden kurtaran Zâb (Zû) b. Sûmâsb'ın (Tahmasb) üç yıl ve son olarak Gürşasb'ın dokuz yıl hükümdarlık yaptığını anlatmaktadır¹². İbnü'l-Belhî ise Pişdâdî dönemi hükümdarlarının sayısının Afrasyab ile birlikte on bir olduğunu ve hükümdarlık sürelerinin iki bin beş yüz altmış sekiz yıl olduğunu rivayet etmiştir¹³. Taberî, Hamza el-İsfehânî ve Cüzcânî; İranlıların Hz. Adem'e Kâyûmers adını verdiklerini ve onun *ebu'l-beşer* olduğunu iddia ettiklerini rivayet etmektedirler¹⁴. İbnü'l-Belhî, İran toprakları üzerinde ortaya çıkan dört hanedana mensup yetmiş iki hükümdarın hepsinin Kâyûmers'in soyundan geldiğini iddia etmektedir¹⁵. Birûnî'ye göre yeryüzünde ilk defa şehirler kuran, meslekleri icat eden ve madenleri ortaya çıkaran hükümdarlar Pişdâdî hükümdarlarıdır¹⁶. Taberî, Kâyûmers adının "konuşan ve diri" anlamına geldiğini ifade ederek, bazı tarihçilerin Kâyûmers'in Hz. Adem (as) değil de onun torunu olduğuna inandıklarını da belirtir. İranlıların bu kişiye "ilk hükümdar" anlamına gelen *Gilşâh* lakabını taktıklarını söyler. Hamza el-İsfehânî bu lakabın Arapça karşılığının *Meliku't-Tiyn* olduğunu ifade etmektedir¹⁷. Mes'ûdî ve Cüzcânî, Arap nesep alimlerinin Kâyûmers'in Hz. Nuh'tan sonra yaşadığını rivayet ettiklerini ve nesebini de *Umeym b. Lâverd b. Sâm b. Nûh* şeklinde verdiklerini ifade etmektedirler¹⁸. İbnü'l-Belhî de Kâyûmers'in Hz. Adem olamayacağını fakat yeryüzünde ilk hükümdarın kendisinin olduğunu, hükümdarlık geleneğini kendisinin başlattığını, lakabının Gülşâh olduğunu, bin yıl yaşadığını fakat dünya hükümdarlığının kırk yıl sürdüğünü rivayet etmektedir¹⁹. Se'âlebî ise bu hükümdarın yeryüzünde yerleşim yerleri olmadığı için dağlarda yaşadığını ve bundan dolayı kendisine dağların hükümdarı anlamında *Kurşâh* dendiğini rivayet etmektedir. Taberî, Kâyûmers'in yeryüzündeki ilk hükümdar olduğu görüşüne karşı çıkarak ondan önce dünya üzerinde ilk hükümdarlık yapan kişinin *Kaynan* olduğunu belirtir.

¹² Hamza el-İsfehânî 1346, s. 10. Ayrıca bkz. Ebû'l-Fidâ 1997, s. 69.

¹³ İbnü'l Belhî 1339, s. 9.

¹⁴ Taberî 1982, I, s. 98; Hamza el-İsfehânî 1346, s. 19; Cüzcânî I, s. 133; Kazvîni, s. 75. Mitolojik İran kaynaklarında Kayûmers'in, hayat ağacının verdiği ilk insan olduğu ve bu ağacın yerden bittiğine inanılır. Bu inanç mitolojik Türk inancında dokuz dallı hayat ağacının ilk meyvesi olan, ilk insan Kayra Han inancıyla benzerlik gösterir. Bkz. Kafesoğlu 1980, s. 22

¹⁵ İbnü'l Belhî 1339, s. 8.

¹⁶ Birûnî 2011, s. 149.

¹⁷ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 10.

¹⁸ Mes'ûdî 2004, s. 116, 117; Cüzcânî I, s. 133; Cehân Âra (1799 Ouseley tashihi), s. 44 (4).

¹⁹ İbnü'l Belhî 1339, s. 9.

Taberî, İslam ulemasının Kâyûmers'in Şit (as) peygamberin oğlu Hâm olduğunu ve Şit'in ölümünden sonra kardeşleriyle arasına ihtilaf düştüğünden dolayı çocuklarıyla beraber *Demâvend* dağına gittiğini ve neslinin orada çoğaldığını rivayet etmektedir. Diğer tarihçilerin verdiği bilgilerin benzerlerini rivayet eden Se'âlebî farklı olarak Şit'in (as) Adem'den (as) sonra ilk peygamber olduğunu ve Kâyûmers'in de ilk hükümdar olduğunu birisinin insanlara yol gösterdiğini, diğerinin de emirlik yaptığını rivayet ederek; İranlıların, kendilerinin Kâyûmers'in soyundan geldiklerini iddia ettikleri bilgisine yer verir²⁰. Ebu'l Gazî Bahadır da Kayûmers'in tufandan sonra yaşadığını ve Yafes'in oğlu Türk ile çağdaş olduğu bilgisine yer vermiştir²¹. Taberî bu dönemde şeytanların ve cinlerin insanlara görünür bir şekilde yeryüzünde yaşadıklarını ve birbirleriyle savaştıklarını anlatarak; Kâyûmers'in bunlarla savaşırken Huşeng adındaki oğlunu kaybettiğini rivayet eder. Firdevsî ise Kâyûmers'in şeytanlarla savaşı sırasında öldürülen kişinin Huşeng'in oğlu Siyâmek olduğunu ifade eder. Rivayete göre Kâyûmers ve oğlu Siyâmek şeytanların hükümdarı olan Ehrimen'i yenmiş ve dünyayı onun kötülüklerinden korumuştur²². Bununla beraber kendisinin kümes hayvancılığını başlattığını; tavuk ve horoz gibi hayvanları evcilleştirdiğini anlatarak, onun Belh şehrini kurduğunu rivayet eder. Buna ek olarak *Ebu Zeyd Hâkim'in Fezâ'il-i Belh* adlı kitabından rivayetle Belh şehrini ilk defa Lehrasb'm kurduğunu da rivayet etmektedir²³. Taberî, Acemlerin atasının Kâyûmers'in oğlu *Siyâmek* olduğunu iddia eder. Kâyûmers kendisinden sonra Siyâmek'in oğlu Huşeng'i hükümdar olarak atamıştır. Mes'ûdî de İranlıların ilk atasının Kâyûmers olduğunu iddia ederek, bu hükümdarın otuz veya kırk yıl hükümdarlık yaptığını rivayet etmektedir²⁴. Makdîsî ise İranlıların kitaplarında yeryüzündeki ilk hükümdarın Kâyûmers olduğunun yazıldığını ve bu kişinin Ademoğullarından ilk hükümdar olduğunu söylediklerini rivayet ederek kendisinin otuz yıl hükümdarlık yaptığını ifade etmektedir. Bununla beraber bazı İranlıların Kâyûmers'in Adem'den önce yaşadığına inandıklarını da belirtir²⁵. Firdevsî ise dünya üzerinde başına ilk defa taç koyarak tahta oturan

²⁰ Se'âlebî 1955, s. 3.

²¹ Ebû'l-Gazî Bahadır, s. 24.

²² Firdevsî 2009, s. 60; Kazvîni, s. 75.

²³ Yâkût'ta da Belh şehrinin Lehrasb veya İskender tarafından kurulduğu yönünde iki farklı rivayet vardır. Bkz. Yâkût el-Hâmevî I, s. 617. Ayrıca bkz. İbnü'l-Kesîr 2008, II, s. 67.

²⁴ Mes'ûdî (Trs), s. 81.

²⁵ Makdîsî 1376, s. 499.

insanın Kâyûmers olduğunu rivayet etmektedir. İlk defa tahta çıkma töreni tesis eden dünya hükümdarı budur ve bu hükümdar henüz yeryüzünde evler yapılmadığı için dağlarda oturmuştur²⁶. Diğer insanlar gibi kaplan postundan elbiseler giyinmiş; insanlara güzel giyinmesini ve güzel beslenmeyi öğretmiştir. Bu tarihçi de Kâyûmers'in otuz yıl hükümdarlık yaptığını ifade etmektedir²⁷. *İbnu'l Miskeveyh* ise yeryüzünde ağaçları yontarak ilk defa ahşap evler yapan kişinin Kâyûmers olduğunu ifade ederek bu hükümdarın kerestecilik faaliyetlerini başlattığını rivayet etmektedir²⁸. Firdevsî'nin verdiği bilgilerin benzerini rivayet eden Cüzcânî farklı olarak Kâyûmers'in yeryüzünü gezerek her yere bir isim taktığını ifade etmektedir²⁹. Kâtip Çelebi de Kâyûmers'in Nuh (as) tufanından sonra yaşadığını, *Pişdâdî* tarihinin kendisiyle başladığını ve kendisinin *Erfehşed b. Sâm*'ın ölümünden sonra hükümdar olduğunu rivayet etmiştir³⁰.

Kâyûmers'ten sonra *Huşeng* hükümdar olmuştur³¹. İslam tarihi kaynakları Kayûmers'ten sonra üç yüz yıl hükümdar gelmediğini, Huşeng'in üç yüz yıl sonra hükümdar olduğunu iddia ederler. Ebu'l-Gazî, bu ikisi arasındaki döneme fetret dönemi adını vererek Oğuz Han'ın bu dönemde İran ve Irak topraklarını istila ettiğini iddia eder³². Taberî, Huşeng'in yedi yüz yıl yaşadığını ve Hz. İdris (as) peygamberden terzilik mesleğini öğrendiğini; yün eğirme, kıl örme gibi sanatları icra ettiğini iddia eder. İbnü'l-Belhî; bazı kaynakların Huşeng'in *Hanûh* adı verilen İdris (as) peygamberin babası olduğunu rivayet ettiklerini fakat gerçekte bu peygamberin, Huşeng'in kardeşi Vikred'in oğlu olduğunu ifade etmektedir. Se'âlebî, Arapça kaynaklarda Huşeng'in adının Uşhenc şeklinde geçtiğini ve bu hükümdarın Kâyûmers'in oğlu Siyâmek'in oğlu olduğunu rivayet eder³³. Makdisî ve Hamza el-İsfehânî de Kâyûmers'in ardından Huşeng'in hükümdar olduğunu ve bu hükümdarın Pişdâdîlerin ilki olduğunu rivayet etmektedirler. İbnü'l Miskeveyh, Se'âlebî, Cüzcânî ve Kazvîni gibi tarihçiler de kendisinin verdiği verilerle aynı doğrultuda *Pişdâd* sözcüğünün insanlar arasında ilk defa yargıçlık yapan ve

²⁶ Mes'ûdî 2004, s. 117, 118; Kazvîni, s. 75.

²⁷ Firdevsî 2009, s. 58.

²⁸ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 55.

²⁹ Cüzcânî I, s. 133.

³⁰ Kâtip Çelebi 2009, s. 7b.

³¹ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 55.

³² Ebû'l-Gazî Bahadır, s. 39.

³³ Se'âlebî 1955, s. 8; Kazvîni, s. 75.

adaleti uygulayan anlamına geldiğini ifade etmektedirler³⁴. Rivayetlerin ortak görüşüne göre bu hükümdar dindar birisiydi ve insanları Allah'ın birliğine davet etmişti. Kendisi yeryüzünde ilk defa mescid yapan kişidir. Rivayetlere göre altın, gümüş, bakır ve kurşundan eşya yapmasını; lü'lü, yakut, mercan ve inci gibi mücevherlerden süs eşyası yapmasını kendisi keşfetmiştir. Köpeği avcılıkta kullanmayı insanlara öğretmiş; tilki, samur ve sincap postunu tabaklayıp kürk yapma geleneğini başlatmış, kuyu suyu açmasını ve mermerden döşeme yapmayı insanlara öğretmiştir³⁵. Firdevsî'nin rivayetine göre bu hükümdar yabancı hayvanlar içerisinden öküzü, eşeği ve koyunu evcilleştirmiştir. Mes'ûdî ise Huşeng'in İstahr şehrinde oturduğu veya Hindistan'da yaşadığı yönünde iki farklı rivayette bulunarak, bu hükümdarın kırk yıl hükümdarlık yaptığını rivayet etmiştir³⁶. Huşeng tek tanrıya inandığı için insanları Allah'a inanmaya ve ona itaat etmeye çağırmıştır. Makdisî ilk defa bu hükümdarın Farsça, Yunanca ve İberce yazılarını ortaya çıkardığını belirtir. Bazılarının Huşeng'in İdris (as) peygamberin çağdaşı veya kendisi olduğuna inandıklarını da söyler. Makdisî, Hamza el-İsfehânî ve Cüzcânî; bu hükümdarın nesebini *Huşeng b. Ferâvek (Fervâl) b. Siyâmek b. Mîşî b. Kâyûmers* şeklinde rivayet etmişlerdir³⁷. Hamza el-İsfehânî bu hükümdarın ülkesini İstahr şehrinde yönettiğini ifade etmiştir. İranlıların Huşeng ve kardeşi Vikret'in peygamber olduğuna inandıklarını ifade ederek; bu hükümdarın ilk defa demiri keşfettiğini ve bu madenden savaş araç gereçleri yaptığını rivayet etmiştir³⁸. Bunun yanında bu hükümdarın insanlara vahşi hayvanların öldürülmesi emrini verdiğini belirtmektedir³⁹. Firdevsî'nin rivayetine göre Huşeng yedi iklimin hükümdarı olmuş, dünyayı adaletle doldurarak her tarafı bayındır hale getirmiştir. Se'âlebî'nin verdiği bilgilere göre bu hükümdar demiri keşfetmiş, demircilik sanatını insanlara öğretmiş, bu madenden keser, testere ve balta yapmış; insanlar için su kuyuları açtırmış, onlara çiftçilik yapmayı öğretmiştir. Kendisi hafriyat çalışması yaparak büyük nehirlerden sular getirtmiş ve verimli ovaları sulamıştır. Bu zamanda

³⁴ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 55; Se'âlebî 1955, s. 8vd; Cüzcânî I, s. 133vd; Kazvînî, s. 76; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 69.

³⁵ Taberî 1982, I, s. 107; Firdevsî 2009, s. 63.

³⁶ Mes'ûdî (Trs), s. 82; Mes'ûdî 2004, s. 119. Aynı rivayet Hamza el-İsfehânî'de de vardır. Bkz. Hamza el-İsfehânî 1346, s. 30.

³⁷ Makdisî 1376, s. 499; Hamza el-İsfehânî 1346, s. 20; Cüzcânî I, s. 133.

³⁸ Se'âlebî de demiri ilk bulan kişinin Huşeng olduğunu belirtir. Bkz. Se'âlebî 1955, s. 8; Faklı bilgiler için bkz. İbnü'l Belhî 1339, s. 27.

³⁹ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 30.

insanların çoğu bitki liflerinden elbiseler yapıp giyinirlerdi. Kendisi insanlara yabancı hayvanların postlarından nasıl kürk yapılacağını öğretmiş; inek ve koyunu evcileştirerek bu hayvanların etinden istifade etmiştir. Yine yeryüzünde ilk defa ev yapan ve şehirler kuran hükümdarın kendisi olduğu rivayet edilmektedir⁴⁰. Firdevsî'ye göre insanlar arasında ateşe tapma olayının ortaya çıkması bu dönemde gerçekleşmiştir⁴¹. Rivayete göre Huşeng ateşi elde etti ve onu kendisine kible edindi. Bir zaman sonra daha da ileri giderek bu tanrının nurudur ona tapmak gerekir dedi. Bu olayın akşamında büyük bir ateş yaktı ve insanları onun etrafında topladı. Bugünü bayram olarak ilan etmiş ve bayramın adını *Sede* koymuştur. İbnü'l Miskeveyh ve İbnü'l Belhî, Huşeng'in dünyayı bir dönem Hindistan'dan yönettiğini daha sonra Irak topraklarına gelerek burada Babil⁴² ve Sûs şehirlerini kurduğunu rivayet etmektedirler⁴³. Kazvînî de bazı tarihçilerin bu hükümdarın adının *İran* olduğunu ve İran ülkesinin adını bu hükümdardan aldığını iddia ettiklerini rivayet ederek, ayrıca bazı tarihçilerin de İran adının *İrec*'ten ileri geldiğini rivayet ettiklerini de belirtir⁴⁴. Kâtip Çelebi'nin takviminde ise Huşeng'in, Hz. Nuh (as) döneminde yaşadığı ve tufanın ardından Nuh (as) Nebi'nin Huşeng döneminde vefat ettiği kayıt edilmiştir⁴⁵.

Taberî, Huşeng'den sonra *Tahmûresb*'in hükümdar olduğunu bazı Mecûsîlerin dediğinin aksine onun ateşperest olmadığını ve Allah'a inandığını iddia eder. Bunun yanında bu hükümdarın at ile eşiği evcilleştirdiğini, at koşum takımlarını icat ettiğini rivayet etmiştir. Bu hükümdar at ve eşiği çiftleştirmiş katırı elde etmiş; katırı yük hayvanı olarak kullanmış ve deveyi ehilleştirip yük hayvanı olarak kullanmıştır. Taberî, dünya üzerinde Farsçayla yazı yazan ilk kişinin bu hükümdar olduğunu rivayet ederek hükümdarlık

⁴⁰ Se'âlebî 1955, s. 8.

⁴¹ Firdevsî 2009, s. 62. Benzer bilgiler için bkz. Cüzcânî I, s. 134.

⁴² Yâkût Babil şehri için şu bilgileri vermiştir. "*Kıtap Ehli bu şehir için Babilion tabirini kullanmışlardır. Babil'in Irak'ta olduğunu söyleyenler vardır. Denbavend'de olduğunu söyleyenler de vardır. Ebû'l Hasan Umrânî, Babil'in Küfe şehri olduğunu söyler. Ebu Ma'şer Keldanilerin Babil'de yaşadıklarını söylemiştir. Babil şehrini ilk defa Nuh (as)'un kurduğunu söylerler. Babil şehri Fırat ve Dicle arasında yayılmış Kesker'den Küfe'ye kadar genişlemiştir.*" Bkz. Yâkût el-Hâmevî I, s. 394.

⁴³ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 56; İbnü'l Belhî 1339, s. 28; Cehân Âra (1799 Ouseley tashihi), s. 44 (4).

⁴⁴ Kazvînî, s. 76.

⁴⁵ Kâtip Çelebi 2009, s. 7b.

süresinin yüz yıl veya dört yüz yıl olduğunu belirtir⁴⁶. Firdevsî ise Arapça, Farsça, Soğdça, Çince, Pehlevce, Rumca gibi dillerin Tahmûres'in döneminde ortaya çıktığını iddia etmektedir. Firdevsî Tahmûresb'in Huşeng'in oğlu olduğunu ve saltanatının otuz yıl sürdüğünü rivayet etmiştir. İbnü'l Esîr, İbnü'l Kelbî'den rivayetle Tahmûresb'in Babil hükümdarlarının ilki olduğunu rivayet etmektedir⁴⁷. Makdisî de Huşeng'den sonra yeryüzünde üç yüz yıl boyunca hiç hükümdar ortaya çıkmadığını ve bu sürenin sonunda Tahmûresb'in hükümdar olduğunu ifade ederek nesebini *Tahmures b. Buskehyâr b. Eskemed b. Nekmed b. Huşeng* şeklinde rivayet eder. Kendisinin insanlara hayvan beslemeyi, yağ yapmayı, pamuk ve kıl eğirmeyi öğrettiğini iddia etmektedir. Kendisi koyun ve kuzuların yünlerini kırarak bunları eğmeyi ve ondan elbise yapmayı insanlara öğretmiştir⁴⁸. Ayrıca yaygı yapmayı insanlara öğretti. Karakulak, pars, şahin ve atmaca gibi hayvanları kontrol altına aldı. Tahmûresb herkesin tek bir olan Allah'a ibadet etmesini emretti. Kendisinin *Şeydasb* adı verilen iyi ve dindar bir veziri vardı. Tahmûresb, şeytanların hükümdarı olan Ehrimen'i kontrol altına almış ve onu kendiışlerinde kullanmıştır⁴⁹. İbnü'l-Belhî ve Kazvîni Tahmûres'in şeytanlarla savaşarak onları kontrol altına aldığı için İranlılar tarafından *Divbend* şeklinde adlandırıldığını rivayet ederler⁵⁰. Mes'ûdî ise Tahmûres'in otuz yıl hükümdarlık yaptığını rivayet etmektedir. Bu dönemde Mes'ûdî'nin *Buzâsb* (Buda?) adını verdiği bir peygamber gelerek *Hanıflık*; yani tek tanrı inancını getirmiş ve İranlılar bu dini kabul etmişlerdir⁵¹. Makdisî de Tahmûresb'in döneminde Hindistan'da *Budasb* adında bir peygamberin ortaya çıktığını *Sabiilik* dinini getirdiğini ifade eder. Hamza el-İsfehânî de bu kişinin adını *Budasf* şeklinde ifade eder ve oruç tutma ibadetini bu peygamberin getirdiğini iddia eder⁵². Kazvîni, Tahmûresb döneminde ortaya çıkan kıtlık felaketinden dolayı oruç tutma fikrinin benimsendiğini ve yaygın hale geldiğini rivayet etmiştir⁵³. Hamza el-İsfehânî ayrıca bu dönemde Budasf'a inananlara *Keldani* dendiğini fakat İslam sonrası dönemde Budasf'ın dininde olan kimselere Sabii denmeye başladığını

⁴⁶ Taberî 1982, I, s. 107. Ayrıca bkz. İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 56; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 70; İbnü'l-Esîr 1370, I, s. 65.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr 1370, I, s. 64.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr 1370, I, s. 63.

⁴⁹ Firdevsi 2009, s. 66, 68; İbnü'l-Esîr 1370, I, s. 64.

⁵⁰ İbnü'l Belhî 1339, s. 10; Kazvîni, s. 79.

⁵¹ Mes'ûdî (Trs), s. 86; Mes'ûdî 2004, s. 120.

⁵² Hamza el-İsfehânî 1346, s. 31.

⁵³ Kazvîni, s. 79. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr 1370, I, s. 64.

belirterek, bu dinin daha çok Hindistan'da yayıldığını anlatır. Cüzcânî bu dönemde ortaya çıkan peygamberin adını *Bûdâsfer* şeklinde rivayet ederek; Tahmûresb'in kendisine iman ettiğini ve Allah'ın bundan dolayı kendisine büyük bir güç bahsettiğini belirtir⁵⁴. Tahmûresb'in Bûdâsfer'e inanmadan önce Hz. İdris (as) peygamberin şeriatı üzerinde bulunduğunu da ayrıca belirtir. Bunun yanında İslam tarihi klasik kaynaklarının birçoğu bu dönemde şeytanların insanlar tarafından görülebildiğini rivayet ederek; Tahmûresb'in şeytanlarla savaştığını, onları insanların yaşadığı yerlerden kovarak itaat altına aldığını, şeytanlardan ele geçirdiğini binek olarak kullandığını anlatırlar⁵⁵. Bu bilgileri teyit eden Se'âlebî; İranlılara ait kitaplarda, saray duvarlarında ve iş yerlerinde Tahmûresb'in bir şeytanın sırtına binmiş vaziyette resmini çizdiklerini belirtir⁵⁶. Bununla beraber Hamza el-İsfehânî putperestliğin de Tahmûresb'in iktidarı döneminde ortaya çıktığını ve bu dönemde insanların kaybettikleri azizlerinin önce suret ve heykellerini yaptıklarını fakat aradan uzun bir zaman geçtikten sonra bu suret ve heykellere tapınmaya başladıklarını ifade eder. Bütün bunlara rağmen Tahmûresb insanları kendi dinlerinde serbest bırakmıştır⁵⁷. Makdisî, Tahmûresb'in hükümdarlık süresinin bazı tarihçilere göre bin otuz yıl, bazı tarihçilere göreyse otuz yıl olduğunu ifade eder⁵⁸. Cüzcânî ise atın ilk defa Tahmûresb tarafından evcilleştirildiğini iddia ederek; kendisinin bazı köpek cinslerini evcilleştirerek onları çobanlık mesleğinde kullandığını rivayet eder⁵⁹. Hamza el-İsfehânî de Tahmûresb'in lakabının *Zeybâvend* olduğunu bu lakabın "silahşor" anlamına geldiğini rivayet etmiştir. İslam tarihi klasik kaynaklarının bazıları İran'daki İsfahan, Mezopotamya'daki Babil ve Tisfûn, Horasan'daki Kuhenddaz ile Taberistân'daki Amûl şehirlerini bu hükümdarın inşa ettiğini rivayet etmişlerdir⁶⁰.

⁵⁴ Cüzcânî I, s. 134.

⁵⁵ Taberî 1982, I, s. 107; Cüzcânî I, s. 134; İbnü'l-Esîr 1370, I, s. 64.

⁵⁶ Se'âlebî 1955, s. 10, 11.

⁵⁷ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 31; ayrıca bkz. Kazvîni, s. 80.

⁵⁸ Makdisî 1376, s. 500. Ayrıca bkz. Kazvîni, s. 80.

⁵⁹ Cüzcânî I, s. 134. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr 1370, I, s. 63.

⁶⁰ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 30; İbnü'l-Havkâl 1338, s. 21; Se'âlebî 1955, s. 10, 11; Kazvîni, s. 80. Benzer bilgiler için bkz. İbnü'l-Fakîh 1349, s. 168; Gerdizî (Trs), s. 30, 31, 32; Cüzcânî I, s. 135; Cehân Âra (1799 Ouseley tashihi), s. 46 (6). Yâkût'a göre Amûl, Taberistan'ın en büyük şehridir. Bkz. Yâkût el-Hâmevî I, s. 62. Kayûmers, Huşeng ve Tahmûresb'in; İran uygarlığını oluşturan ilk hükümdarlar olduğu kabul edilir. Bkz. Sykes 1915, I, s. 142.

Tahmûresb'den sonra Cemşid hükümdarlık yapmıştır. İslam tarihi klasik kaynaklarının ortak rivayetine göre bu hükümdarın adı *Cem* olup *Şid* ise ismine takılan bir lakaptır. *Şid* sözcüğü "güneş ışığı, nur" anlamına gelmektedir⁶¹. Dineverî'ye göre Cemşid, Sâm b. Nûh'un soyundan gelmiştir ve tufan sırasında gemiye binenler arasında yer almıştır. Sâm'ın babasından sonra Musul şehrinde ikamet ettiğini, kendisinden sonra yerine oğlu Şâlih'in geçtiğini ve onun da ölümünün ardından yerine yeğeni Cemşid'in hükümdar olduğunu rivayet etmektedir. Taberî, Makdisî, İbnü'l Miskeveyh, Cüzcânî ve Kazvîni; Cemşid'in Tahmûresb'in kardeşi olduğunu rivayet ederek onun İdris (as) peygamberin şeriatı üzerinde olduğunu iddia etmişlerdir⁶². Dineverî, Cemşid'in nesebini *Cemşid b. Virencehân b. Erfehşez b. Sâm b. Nûh* şeklinde rivayet etmiştir. Makdisî ise onun nesebini *Cemşid b. Herme b. Veyungehâr b. Huşeng* şeklinde vermiştir. Hamza el-İsfehânî'de ise Cemşid'in nesebi *Cem b. Veyungehân b. Ahenghez b. İnkehed b. Huşeng* şeklindedir. İslam tarihi klasik kaynaklarının birçoğunun rivayetine göre Nevruz bayramı Cemşid'in iktidarı döneminde ortaya çıkmıştır⁶³. Taberî, Cemşid'in yılda bir defa tahtını insanların içine kurdurup onların şikâyetlerini dinlediğini ve bugünün daha sonra insanlar tarafından *Nevruz* olarak adlandırıldığını ifade eder. Firdevsî de Cemşid'in kendisi için büyük bir taht kurdurarak onu kıymetli mücevherlerle süslediğini ve Ferverdin ayının birinci günü tahta çıktığını rivayet ederek; bu güne Nevruz adı verildiğini ve şenlikler düzenlenerek, bayram olarak kutlandığını anlatmaktadır⁶⁴. Nizamü'l-Mülk de bu günün Acem hükümdarları tarafından bayram olarak kutlandığını ifade etmektedir⁶⁵.

Yine Firdevsî bu hükümdarın iktidarı döneminde Sâm'ın çocuklarının Babil topraklarında çoğaldığını ve Mezopotamya'ya sığınmadıklarını rivayet etmektedir. Dineverî'ye göre bu dönemde insanlar farklı diller konuşmaya başlamışlar ve birbirlerinden ayrılarak farklı coğrafyalara yerleşmişlerdir. Babil topraklarından en son Yafes'in çocuklarının ayrıldığını rivayet ederek bunların adlarının Türk, Hazar, Saklab, Taris, Mensek, Kemâri ve Çin

⁶¹ Makdisî 1376, s. 500; Hamza el-İsfehânî 1346, s. 31, 32; Kazvîni, s. 80; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 71; İbnü'l-Esîr 1370, I, s. 67; Cehân Âra (1799 Ouseley tashihi), s. 46 (6).

⁶² Taberî 1982, I, s. 108; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 56; Cüzcânî I, s. 135; Kazvîni, s. 80; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 71; İbnü'l-Esîr 1370, I, s. 67.

⁶³ Dineverî 1371, s. 26; Taberî 1982, I, s. 109; Mes'ûdî 2004, s. 120; Makdisî 1376, s. 500; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 57; Se'âlebî 1955, s. 15; Gerdizî (Trs), s. 33; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 71.

⁶⁴ Firdevsî 2009, s. 71.

⁶⁵ Nizâmü'l-Mülk 1999, s. 29, 30.

olduğunu ifade eder. Yafes'in çocuklarının kuzeye ve doğuya gittiklerini anlatmaktadır. Bunun yanında Hâm'ın çocukları olan Sind, Hind, Zenc, Kıbt, Habeş, Novbe ve Kenan'ın ise güneye ve Mağrib'e gittiklerini anlatır. Ayrıca Sâm'ın çocuklarının ise Cemşid ile beraber Babil topraklarında kaldığını söyler. Dineverî'ye ek olarak İbnü'l-Havkâl da bazı İranlıların; Cemşid'in Süleyman b. Davûd (as) olduğunu iddia ettiklerini rivayet etmektedir⁶⁶. Makdisî ve Se'âlebî; Cemşid hakkında anlatılan olayların Süleyman b. Davûd (as) peygamber hakkında anlatılanların benzeri olduğuna dikkat çekmişlerdir⁶⁷. Se'âlebî, Cemşid ve Süleyman (as) peygamber arasında en az iki bin yıl olduğunu belirtir. İranlıların Cemşid'le ilgili mucizevî bir takım olaylara inandıklarını ve onun için cinleri ve şeytanları kontrol altına alarak kendisine hizmet ettirdiği, yedi iklimte hükmettiği, iktidarı süresince ölümü ve hastalığı insanlardan uzak tutmak için Allah'a yalvardığı ve duasının kabul edildiğine inandıkları gibi bilgilere yer vermektedir. Klasik kaynakların birçoğu; Cemşid'in kılıç, balta, tolga, zırhlı gömlek gibi savaş araç gereçleri yaptığını; pamuğu eğirmeyi, dokumacılık yapmayı, keten, ibrişim, kıl ve iplikten kıymetli kumaşlar yapmayı ve kumaş parçalarını renklendirmeyi icat ettiğini; hamam yapma geleneğini, kireçten tuğla yapma, yol yapma; misk ve kafur gibi kokulu nesnelere birbirine karıştırarak güzel kokular elde etme gibi çalışmalar yaptığını rivayet etmişlerdir⁶⁸. İslam tarihi klasik kaynaklarının birçoğu Cemşid'in insanları asker sınıfı, zanaat erbabı sınıfı, kâtip sınıfı ve çiftçi sınıfı gibi dört kısma ayırdığını anlatmaktadırlar⁶⁹. Kendisi hekimlik ilmi üzerinde çalışmalar yapmış ve hastalıkların çaresini bulmaya çalışmıştır⁷⁰. Se'âlebî de eczacılık mesleğini Cemşid'in ortaya çıkardığını iddia eder. Ona göre bu hükümdar uzak yakın her yerden kokulu ve şifalı bitkileri toplayarak bunlardan tiryaklar, ıtlar ve macunlar elde etmiştir. Böylece eczacılık mesleği için çok sayıda bitkisel ilaç ortaya koymuştur⁷¹. Hamza el-İsfehânî, Cemşid'in Dicle nehri üzerinde benzersiz bir köprü inşa ettiğini ve bu köprünün İskender istilasına kadar ayakta kaldığını, daha sonra aynısının bir

⁶⁶ Dineverî 1371, s. 26, 27; İbnü'l-Havkâl 1338, s. 47.

⁶⁷ Makdisî 1376, s. 500; Se'âlebî 1955, s. 13.

⁶⁸ Taberî 1982, I, s. 108; Firdevsi 2009, s. 69; Se'âlebî 1955, s. 14; Gerdizî (Trs), s. 33; Cüzcânî I, s. 135.

⁶⁹ Makdisî 1376, s. 500; Firdevsi 2009, s. 69, 71; Ayrıca bkz. İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 56; Cüzcânî I, s. 135; Kazvîni, s. 81; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 71.

⁷⁰ Firdevsi 2009, s. 71.

⁷¹ Se'âlebî 1955, s. 15.

daha inşa edilemediğini; bu köprünün kalıntılarının halen daha Dicle nehrinin kenarında bulunduğunu rivayet etmiştir⁷². İbnü'l-Havkal İranlıların İstahr şehrinde bulunan Mescid-i Süleyman mabedini Cemşid'in yaptırdığına inandıklarını rivayet etmektedir. Bu rivayete göre; bazı İranlıların Cemşid olduğuna inandıkları Hz. Süleyman b. Davûd, Taberistan üzerine düzenlediği bir seferden dönerken İstahr şehrine uğrayarak bu binayı inşa etmiştir⁷³. Firdevsî, İbnü'l Miskeveyh ve Se'âlebî de bu bilgileri teyit ederek Cemşid'in düzgün kesilmiş taşlar ve kil ile kireçten yaptığı tuğlalarla yüksek binalar, saraylar ve hamamlar yaptığını; su kuyusu çarkları, taş değirmenler, köprüler inşa ettiğini; altın, gümüş, bakır, kurşun ve kalaydan eşyalar yaptırarak misk ve amber gibi güzel kokular istihraç ettiğini rivayet etmişlerdir⁷⁴. Yine kendisi bu hükümdarın gemiler yapılmasını ve denizlerin altındaki mücevherlerin çıkarılmasını emrettiğini anlatır. Cemşid, sac ağacından ve fildişinden araba yapılmasını ve bunların üzerine dibadan kumaşlar serilmesini emretmiştir. Cüzcânî diğer tarihçilerin anlattıklarına ek olarak Cemşid'in fili evcilleştirerek yük taşımacılığında kullandığını rivayet ederek ayrıca kendisi döneminde astronomi ilminin gelişme gösterdiğini ve bunun sonucunda astrolojinin geliştiğini; büyüculüğün ve falcılığın ortaya çıktığını anlatmıştır⁷⁵. Kazvîni müzik ilminin Cemşid'in iktidarı döneminde ortaya çıktığını Yabal'ın kardeşi Yubal'ın bu dönemde musiki ilmini ortaya çıkardığını rivayet etmiştir⁷⁶. İslam tarihi klasik kaynakları ittifakla Cemşid'in bin yıllık iktidarının ardından kibirlenerek kendisini tanrı olarak ilan ettiğini ve bundan sonra iktidarının zayıfladığını anlatırlar⁷⁷. Kazvîni, Cemşid'in kendi resim ve heykellerini yaptırdığını, insanları bunlara tapmaya zorladığını rivayet etmiştir. Cemşid'le ilgili verilen bilgiler Akad hükümdarı Naram-sin'i çağrıştırmaktadır. Naram-

⁷² Hamza el-İsfehânî 1346, s. 32.

⁷³ İbnü'l-Havkâl 1338, s. 47. Ayrıca bkz. el-Ömerî 2015, 23. İbnü'l-Fakîh aynı şekilde Süleyman peygamberin Hamedan şehrinde bir bina inşa ettiğini de rivayet etmektedir. Bkz. İbnü'l-Fakîh 1349, s. 38. İstahr şehrinin Cemşid tarafından kurulduğuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Bayrakdar 2012, s. 31.

⁷⁴ Firdevsi 2009, s. 71; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 57; Se'âlebî 1955, s. 14.

⁷⁵ Cüzcânî I, s. 135.

⁷⁶ Kazvîni, s. 81.

⁷⁷ Taberî 1982, I, s. 110, 111; Mes'ûdî 2004, s. 120; Makdisî 1376, s. 501; Firdevsi 2009, s. 71; Se'âlebî 1955, s. 16, 17; Gerdizî (Trs), s. 33; Cüzcânî I, s. 135; Kazvîni, s. 81; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 71.

sin Mezopotamya hükümdarları içerisinde ilk defa kendisini tanrı olarak ilan eden ve heykellerini yaptıran hükümdardır⁷⁸.

İslam tarihi klasik kaynaklarına göre İranlılar; Buyurasb öncülüğünde isyan etmişler ve bunun sonucunda Cemşid Hindistan'a kaçmıştır. Bu kaçı sırasında Hind hükümdarının kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten sonra Tûr adında bir çocuğu dünyaya gelmiştir. Taberî, İranlıların Sistan hükümdarı Rüstem'in bu Tûr'un soyundan geldiğine inandıklarını ifade ederek şeceresini de *Rüstem b. Zâl b. Sâm b. Nerimân b. Gürşasb b. Utrut b. Şehm b. Turuk b. Tûr* şeklinde vermektedir⁷⁹. Cemşid, yüz yıllık bir firardan sonra Buyurasb (Dahhak) tarafından yakalanarak öldürülmüştür⁸⁰. Gerdizî ve Kazvî'nin rivayetlerine göre Buyurasb, Cemşid'in kız kardeşinin oğludur⁸¹. Dahhak, Cemşid'in sarayındaki iki güzel ve iffetli kız kardeşleri Şehrnaz ve Ernevaz'ı kendisine eş olarak almıştır⁸². Mes'ûdî diğer tarihçilerden farklı olarak Cemşid'in hükümdarlık süresinin yedi yüz yıl üç ay olduğunu; Se'âlebi ise beş yüz yirmi yıl olduğunu ifade etmektedir⁸³. Dineverî, Dahhak'ın künyesini *Dahhak b. Alvân b. Amalik* şeklinde rivayet etmiştir. Makdisî nesebini *Buyurasb b. Ervend b. Tûh b. Dâbe b. Nûh* şeklinde vermiştir. Hamza el-İsfehânî'de ise bu hükümdarın nesebi *Buyurasb b. Ervendasf b. Reykâven b. Madasare b. Tâc b. Fervâl b. Siyâmek b. Mişî b. Kâyûmers* şeklindedir. Se'âlebi, Arapların Dahhak'ın *Alvân*'ın oğlu olduğuna; İranlıların ise *Ervend*'in oğlu olduğuna inandıklarını belirtmektedir. İslam tarihi klasik kaynaklarının çoğu İranlıların Dahhak'a, Buyurasb lakabını taktıklarını ifade etmektedirler⁸⁴. Bu tarihçiler ittifakla Buyurasb sözcüğünün "bin at sahibi" anlamına geldiğini söylerler. Kendisinin on bin adet Arap atı olduğu için ona Deri dilinde "on bin" anlamına gelen *buyûr* ve "at" anlamına gelen *asb* sözcüğünden dolayı Buyûrasb adı verilmiştir⁸⁵. İbnü'l Belhî, Dahhak'ın Cemşid'in kız kadeşi Verek'in oğlu olduğunu ve Cemşid'in kendisini Yemen valisi olarak atadığını

⁷⁸ Naram-sin'le ilgili olarak bkz. Özçelik 2004, s. 37.

⁷⁹ Taberî 1982, I, s. 110, 111.

⁸⁰ Makdisî 1376, s. 501; Firdevsi 2009, s. 78; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 57; Cüzcânî I, s. 135, 136; Kazvîni, s. 81; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 71.

⁸¹ Gerdizî (Trs), s. 33; Kazvîni, s. 81.

⁸² Firdevsi 2009, s. 78; Gerdizî (Trs), s. 37.

⁸³ Mes'ûdî (Trs), s. 82; Se'âlebi 1955, s. 16, 17.

⁸⁴ Dineverî 1371, s. 28; Mes'ûdî (Trs), s. 82; Makdisî 1376, s. 501; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 57; Se'âlebi 1955, s. 16, 17; İbnü'l Belhî 1339, s. 10; Kazvîni, s. 81; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 71.

⁸⁵ Firdevsi 2009, s. 73; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 71.

rivayet eder⁸⁶. İbnu'l Miskeveyh de Cemşid'in kız kardeşini Yemen hükümdarlarından birisiyle evlendirdiğini ve bu evliliğin sonucunda Dahhak'ın dünyaya geldiğini rivayet eder⁸⁷. Firdevsî'nin rivayetine göre Dahhak çölde yaşayan Mirdas adında iyi bir adamın kötü bir oğludur. Se'âlebî'ye göreyse babası Yemen hükümdarıydı, hileyle babasını öldürerek onun yerine geçmiştir. Makdisî ve Se'âlebî, bu hükümdarın asıl adının Buyurasb olduğunu ve kendisine *Dehak* veya *Ejdehak* da dendiğini rivayet ederler. Hamza el-İsfehânî, Dahhak sözcüğünün "on ayıp" anlamına geldiğini ve bu lakabın kendisine takılmasının sebebinin de on tane büyük kusura sahip olmasından ileri geldiğini ifade etmektedir⁸⁸. Kazvînî, "on günahın efendisi" adını verdiği bu hükümdarın on günahının; kötü fiziği, kısa boyluluğu, adaletsizliği, utanmazlığı, çok yemesi, kötü dili, yalancılığı, aceleciliği, kötü kalpliliği, akılsızlığı olduğunu ve asıl adının Arapça *Kays*, Farsça *Buyurasf* şeklinde olduğunu, on ayıp anlamına gelen *dehâk* sözcüğünün Araplar tarafından *Zehhak*'a çevrildiğini rivayet etmektedir⁸⁹. Ayrıca Hamza el-İsfehânî ve İbnu'l Miskeveyh; Dahhak'ın soy zincirinde yer alan *Tac*'ın Arapların atası olduğunu ifade ederek, bu yüzden İran Araplarına Tâciyân (Tâziyân) dendiğini belirtmektedirler⁹⁰. Se'âlebî de Dahhak'ın Himyer Araplarından olduğunu rivayet etmiştir⁹¹. Gerdizî, Dahhak'ın Himyerli olduğunu söyleyenlerin bu hükümdarın şeceresini *Dehhak b. Kays Ulvan el-Himyeri* şeklinde verdiklerini ifade eder⁹². Mes'ûdî, Yemen Araplarının Dahhak'ın kendilerinden olduğunu iddia ederek, Ezd Araplarına mensup olduğunu söylediklerini; İslam dönemi şairlerinin şiirlerinde de Dahhak'tan bahsedildiğini rivayet eder. Kendisi, *Ebû Nüvas Hasan b. Hani*'nin bir şiirinde Dahhak'ın Yemen Araplarından olduğunu anlatarak onunla övündüğünü, bundan dolayı er-Reşid'in bu şiirinden dolayı onu kırbaçlatarak hapse attırdığını anlatır. Ayrıca Ebû Temmam'ın bir kasidesinde Afşin'i Feridun'a ve Babek'i de Dahhak'a benzettiğini ifade ederek; bazı ilim adamlarının Keldânî ve Nebatî hükümdarlarının ilki olarak Dahhak'ı gördüklerini rivayet

⁸⁶ İbnü'l Belhî 1339, s. 11.

⁸⁷ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 58.

⁸⁸ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 32. Ayrıca bkz. Kazvînî, s. 81.

⁸⁹ Kazvînî, s. 81.

⁹⁰ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 32; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 57.

⁹¹ Se'âlebî 1955, s. 16, 17. Benzer bilgiler için bkz. İbnü'l Belhî 1339, s. 10.

⁹² Gerdizî (Trs), s. 34.

etmektedir⁹³. Dineverî'ye göre Dahhak, Ad kavmiyle akraba bir soydan gelmektedir. Dineverî bu kişinin Babil topraklarına gelerek Sâm'ın çocuklarıyla savaştığını ve Cemşid'i iktidardan uzaklaştırdığını rivayet etmiştir. Taberî ise bu hükümdarın Yafes soyundan geldiğini söyler. Taberî ve Cüzcânî; Buyurasb ile Dahhak'ın ayrı şahıslar olduğunu iddia ederler. Allah'ın (cc) Hz. Nûh (as) peygamberi Buyurasb'ın kavmine gönderdiğini ve tufanda helak olan kavmin Buyurasb'ın kavmi olduğunu iddia etmişlerdir. Cüzcânî, Buyurasb'ın putperest bir kişi olduğunu ve putperestliği tüm dünyaya yaydığını iddia etmiştir. Bu iki tarihçi Dahhak'ın ise tufandan sonraki ilk hükümdar olduğunu söylerler. Ayrıca Taberî, Nuh (as) tufanına dünya üzerinde Moğollar hariç bütün kavimlerin inandığını da ifade etmektedir⁹⁴.

Mes'ûdî bin yıl hükümdarlık yaptığını ifade ettiği Dahhak'la ilgili verilen bilgilerin doğruluktan uzak olduğunu ifade etmekle beraber bu hükümdarın sihir ve büyücülükle uğraştığını, etrafının büyücülerle dolu olduğunu belirtmiştir⁹⁵. Se'âlebî, bu hükümdarın kötü huylu, kaba bir insan olduğunu; işinin gücünün büyücülükle uğraşmak olduğunu ifade ederek İbnü'l-Kelbî'den rivayetle insanları darağacına asma, insanlara uzuv kesme cezası verme ve insanların kulak ve burunlarını kesme adetini başlatan kişinin Dahhak olduğunu rivayet etmiştir⁹⁶. Kendisi İran topraklarındaki meşhur dihanlık geleneğini başlatmış ve altın ile gümüşten para bastırmıştır. Şarkı söyleme geleneğini de kendisinin çıkardığı rivayet edilir. İslam tarihi klasik kaynaklarının Dahhak'la ilgili verdikleri bilgiler hurafelerle ve inanılması güç hikâyelerle doludur. Rivayetlere göre kendisinin omzunda iki yılan başı çıkmıştı ve bunlar insan beyniyle besleniyorlardı⁹⁷. Bazı rivayetlerde ise Dahhak'ın her iki omzunda iki büyük ur çıktığı ve insanları bunlarla korkuttuğu anlatılmaktadır⁹⁸. İnsan beyninden yapılan ilaçlarla bu iki ur tedavi edilmekteydi. Hamza el-İsfehânî ve Kazvînî bu hükümdarın Babil şehri yakınlarında *Kalang Diz* veya *Gong Düz* adı verilen kuşa benzer büyük bir

⁹³ Mes'ûdî (Trs), s. 83, 84.

⁹⁴ Taberî 1982, I, s. 112, 119; Cüzcânî I, s. 136.

⁹⁵ Mes'ûdî (Trs), s. 83; Mes'ûdî 2004, s. 120. Benzer bilgiler için bkz. Se'âlebî 1955, s. 21. İbnü'l-Kesîr 2008, I, s. 453. Yâkût da bu hükümdarın bin yıl hükümdarlık yaptığını rivayet eder. Bkz. Yâkût el-Hâmevî I, s. 394.

⁹⁶ Se'âlebî 1955, s. 21. Ayrıca bkz. İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 58.

⁹⁷ Dineverî 1371, s. 28, 29; Taberî 1982, I, s. 121; Makdisî 1376, s. 501, 502; Firdevsi 2009, s. 77; Se'âlebî 1955, s. 20; Gerdizî (Trs), s. 34; Cüzcânî I, s. 137; Kazvînî, s. 81.

⁹⁸ Makdisî 1376, s. 502; Se'âlebî 1955, s. 21.

saray inşa ettiğini rivayet etmiştir⁹⁹. Diğer tarihçilerden bazılarıysa *Gong Düz*, *Gong Düz Hevdec* gibi adlar verdikleri bu binanın Kudüs'teki Beytül-Makdis olduğunu bazılarıysa Beytül-Makdis yakınlarında bir saray olduğunu rivayet etmişlerdir¹⁰⁰. Yâkût da Babil şehrini, Hodaynâme yazarlarından birisi olan *Yezdigerd b. Mihrbendâz*'dan nakil ile Dahhak'ın kurduğunu rivayet etmektedir¹⁰¹. Dahhak'ın iktidarı döneminde yeryüzünde fesat ve kargaşa giderek yaygın hale gelmiştir. Dahhak'la ilgili İslam tarihi klasik kaynaklarının verdiği bilgiler bizi batılı kaynaklarda Medya devletinin kurucusu olarak belirtilen Daiakku'ya (Dejoces) götürmektedir. Asurluların İran egemenliğine son veren bu hükümdar; büyücülük ve sihirle uğraşan din adamları sınıfı Magların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca batılı kaynakların *Ekbatana* adını verdikleri *Hagmatana* (Hamedan) şehrini kuran bu hükümdar tıp bilimi ve ilaçlarla ilgili çalışmalara önem vermiştir¹⁰².

İslam tarihi klasik kaynaklarının ortak rivayetine göre İsfahanlı demirci Kave'nin iki çocuğu Dahhak tarafından öldürülünce kendisine karşı isyan etmiştir. İş önlüğünü bir sırığa takarak bayrak olarak kullanan Kave, insanların isyan etmesini sağlamış ve İranlılar bu isyan sırasında Feridun'un etrafında toplanmışlardır¹⁰³. Demavend dağında, Dahhak ve Feridun arasındaki savaşı Feridun kazanmış ve zaferin ardından Feridun Kave'yi İsfahan valisi olarak atamıştır. Firdevsî'nin rivayetine göreyse Feridun etrafında toplanan insanlarla İranlıların *Ervend* adını verdikleri Dicle nehrini geçmiş ve Dahhak'ın *Gong Düz Hocht* adı verilen sarayına yürüyerek burayı ele geçirmiş ve Dahhak Hindistan'a kaçmıştır¹⁰⁴. Fakat Dahhak, sarayının düştüğünü ve çok sevdiği cariyeleri Şehrnaz ile Ernevaz'ın Feridun'un eline geçtiğini haber alınca kendisiyle savaşmak için geri dönmüş, bunun üzerine Feridun onu yakalayarak *Demavend* dağına hapsedmiştir¹⁰⁵. Böylece Feridun, Cemşid'in kız

⁹⁹ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 32; Kazvîni, s. 81.

¹⁰⁰ Bkz. Se'âlebî 1955, s. 29, 30; Gerdizî (Trs), s. 36.

¹⁰¹ Yâkût el-Hâmevî I, s. 394.

¹⁰² Bu hükümdarla ilgili farklı bilgiler için bkz. Farr 1850, s. 150; Sykes 1915, s. 125vd; Günaltay 1948, s. 106, 107. Ayrıca Daiakku ve Dahhak arasındaki irtibat için bkz. Bayrakdar 2012, s. 32, 33vd.

¹⁰³ Taberî 1982, I, s. 121, 122; Mes'ûdî (Trs), s. 82; Makdisî 1376, s. 502; Firdevsi 2009, s. 88; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 58, 59; Se'âlebî 1955, s. 27; Gerdizî (Trs), s. 35, 36; Cüzcânî I, s. 137; Kazvîni, s. 81; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 71; Kâtip Çelebi 2009, s. 8a.

¹⁰⁴ Firdevsi 2009, s. 93, 94, 95.

¹⁰⁵ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 59; Yâkût el-Hâmevî I, s. 394; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 72.

kardeşleri Şehrnaz ve Ernevaz ile evlenmiştir¹⁰⁶. Makdisî, Dehhak ve Feridun ile ilgili anlatılan olayların Nemrûd ve Hz. İbrahim (as) ile anlatılan olaylara benzediğini ve Mazdeistlerin Feridun'un Hz. İbrahim (as) olduğuna inandıklarını söyler¹⁰⁷. İbnü'l Miskeveyh de Dahhak'a Nemrûd dendığını rivayet etmektedir¹⁰⁸. Rivayetlere göre Dahhak kötü bir rüya görür ve bunu yorumlatır. Astrologlar; rüyayı gördüğü gün dünyaya gelen bir çocuğun, kendisinin saltanatını yıkacağını ona söylerler. O gün doğan çocukların öldürülmesini emreder fakat Feridun'un annesi çocuğunu bir mağarada saklamayı başarır. Cüzcânî Feridun'un, Nuh tufanı sırasında gemiye binen seksen kişiden birisi olduğunu iddia etmektedir. Kâtip Çelebi, Kave isyanının Hz. İbrahim'in Filistin'e hicret ettiği dönemde gerçekleştiğini rivayet etmiştir¹⁰⁹.

Dineverî, İranlıların Nemrud'a Feridun dediklerini; İbnü'l Kesîr ise Feridun'un Zülkarneyn (as) peygamber döneminde yaşadığını, hatta bazı ravîlerin Feridun'a Zülkarneyn dediklerini söyler¹¹⁰. Ebû'l-Fidâ'nın rivayetinde de Hz. İbrahim'in (as) Nemrûd kavmine gönderildiği ve Nemrûd'un Dahhak'ın valisi olduğu ifade edilmekle beraber, kendisi bazı kaynakların Dahhak'ın tufandan önce yaşadığını fakat Arap ve Yunan kaynaklarının Dahhak'ın tufandan sonra yaşadığını rivayet ettiklerini belirtir¹¹¹. İbnü'l-Kesir, Feridun'un Dahhak'ı ortadan kaldırdığı olayın, Hud (as) peygamberin Ad kavmine gönderildiği sırada gerçekleştiğini anlatmaktadır. Kaynakların çoğu İranlıların; Dahhak'ın yakalanarak ortadan kaldırıldığı günü, *Mihregan* (Mihrican) bayramı olarak kutladıklarını ifade etmektedirler¹¹². Makdisî, Feridun'un Hâm b. Nuh'un dokuzuncu göbekten torunu olduğunu rivayet eder. Cüzcânî ise Feridun'un nesebini *Efridun b. Elkeyân Gav b. Şehriyar Gav b. Burgâv b. Hene Gâv b. Mîd Gâv b. Vize Gâv b. Râhe Gâv b. Beber Gâv b. Cemşid* şeklinde vermiştir¹¹³. Dineverî, Araplar ve İranlıların Feridun'la ilgili verilen

¹⁰⁶ Gerdizî (Trs), s. 37.

¹⁰⁷ Makdisî 1376, s. 501, 502.

¹⁰⁸ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 58.

¹⁰⁹ Firdevsi 2009, s. 81, 83, 85, 86; Se'âlebî 1955, s. 25, 26; Cüzcânî I, s. 137; Kâtip Çelebi 2009, s. 8a.

¹¹⁰ İbnü'l-Kesîr 2008, I, s. 453.

¹¹¹ Ebû'l-Fidâ 1997, s. 72.

¹¹² Mes'ûdî 2004, s. 121; Makdisî 1376, s. 502; Firdevsi 2009, s. 102vd; Se'âlebî 1955, s. 31; Gerdizî (Trs), s. 39; Cüzcânî I, s. 137; Kazvîni, s. 83; Yâkût el-Hâmevî I, s. 394; Kâtip Çelebi 2009, s. 8a.

¹¹³ Cüzcânî I, s. 137.

nesep zincirindeki Erfehşez'in soyundan geldiklerini ve Erfehşez'in lakabının *İran* olduğunu söylemektedir¹¹⁴. Dineverî, İranlıların Feridun adını verdikleri Nemrud'un iktidarı sırasında Hz. İbrahim'in (as) peygamberlik görevine başladığını iddia eder. Makdisî ve İbnü'l Miskeveyh ise Dineverî'nin aksine Feridun'un adil bir kişiliğe sahip olduğunu, insanları tek olan Allah'a ibadete çağırdığını Dahhak'ın insanlardan zorla ele geçirdiği malları sahiplerine iade ettiğini ve yedi iklimi hükmettiğini söylerler¹¹⁵. Feridun'un iktidara geçmesine yeryüzündeki insanların hepsi çok sevinmişler, kendisine hediyeler göndermişler ve civar ülke kralları kendisine bağlılık bildirmişlerdir. Firdevsî; *Pûrmâye* adı verilen renkli tüylere sahip bir ineğin sütüyle beslenerek büyüyen Feridun'un, bu ineğinin Dahhak tarafından öldürüldüğü için onun anısına inek başlı bir gürz yaptırdığını ve bunu sürekli olarak yanında taşıdığını rivayet eder¹¹⁶. Hamza el-İsfehânî Feridun'un tıp ilmiyle ilgili çalışmalar yaptığını; bitkilerden canlılar için ilaç elde ettiğini; at ve eşeğin bileşimden katırı ortaya çıkardığını rivayet ederek, bu hükümdarın Babil şehrinde ikamet ettiğini ifade etmiştir. Bunun yanında bazı İranlı siyer kitaplarında Hz. İbrahim (as) peygamberin Feridun'un iktidarının otuzuncu yılında dünyaya geldiğinin yazılı olduğunu ifade eden Makdisî'yi, Hamza el-İsfehânî de tasdik etmektedir¹¹⁷. Ayrıca kendisi bazı kaynakların Feridun'un Zülkarneyn peygamber olduğunu iddia ettiklerini de rivayet etmiştir. İslam tarihi klasik kaynaklarının hepsinde Feridun'un yeryüzünü Selm, Tûr ve İrec adında üç oğluna bölüştürdüğü rivayet edilmiştir¹¹⁸. Firdevsî, Feridun'un bu üç oğlunu Yemen hükümdarı Sevr'in dünyalar güzeli üç kızıyla evlendirdiğini haber verir. Dineverî, Feridun'un Selm'i Hâm'mın çocuklarının başına, Tûr'u Yafes'in çocuklarının başına ve İrec'i ise Sâm'mın çocuklarının başına hükümdar olarak tayin ettiğini söyler. Böylece İrec, babasının yerine halef olmuş ve Feridun'un ardından hükümdar olmayı garantilemiştir. Bu duruma içerleyen Selm ve Tûr birlik olarak İrec'le mücadele etmişler ve kendisini ortadan kaldırmışlardır. Taberî de Feridun'un Türkistan, Hazar ve Çin topraklarını Tûr'a vererek lakabını

¹¹⁴ Dineverî 1371, s. 31.

¹¹⁵ Makdisî 1376, s. 503; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 60.

¹¹⁶ Firdevsi 2009, s. 92; Se'âlebi 1955, s. 26, 28. Farklı bilgiler için bkz İbnü'l Belhî 1339, s. 11, 12.

¹¹⁷ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 33. Ayrıca bkz. Ebû'l-Fidâ 1997, s. 72.

¹¹⁸ Dineverî 1371, s. 33; İbnü'l-Hurdazbih 2008, s. 30; Taberî 1982, I, s. 121; Mes'ûdî 2004, s. 121; Makdisî 1376, s. 503, 504; Hamza el-İsfehânî 1346, s. 33; Firdevsi 2009, s. 115; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 61; Gerdizî (Trs), s. 39; Cüzcânî I, s. 137; Kazvîni, s. 84; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 72.

fağfur koyduğunu; Rum, Saklab ve Rus topraklarını Selm'e verdiğini ve lakabını da *kayser* olarak taktığını¹¹⁹; İrec'e de Irak ve İnan topraklarının hükümdarlığını verdiğini ve onu çok sevdiği için yanında tuttuğunu rivayet etmiştir. Hamza el-İsfehânî de Feridun'un küçük oğlu İrec'e Irak, Mağrib ve Hind topraklarını vererek onun için özel bir taht ve taç yaptırdığını; Rum ve Freng topraklarını büyük oğlu Selm'e verdiğini; Tibet, Çin ve Maşrik'i ortanca oğlu Tûr'a verdiğini ifade etmiştir¹²⁰. Kazvîni, Nemrud b. Kenân'ın atası olan Kuş'un bu dönemde Kuzey Afrika'ya hakim olduğunu ve kendisini tanrı olarak ilan ettiğini rivayet etmektedir. Bu tarihçinin rivayetine göre Feridun, komutanı Sâm b. Nerimân'ı Kuzey Afrika'ya göndererek Kuş'u itaat altına almıştır¹²¹.

Menûçehr, atası İrec'in ardından Mezopotamya'da iktidara gelmiştir. İktidara geldiğinde Feridun hala hayattaydı. Menûçehr büyüünce Feridun padişahlığı ona bıraktı. Firdevsî'ye göre Menûçehr dönemi İnan milli tarihinin en parlak dönemidir. Çünkü İnan tarihinin milli kahramanları bu dönemde yaşamışlar ve İnanlıların düşmanlarıyla destansı savaşlar yapmışlardır. Bu hükümdarın etrafında İnan'ın meşhur pehlivanlarından Kave'nin oğlu Karen, Şirûy, Gürşâsp, Neriman oğlu Sâm, Kubâd, Gûşvâd gibi kahramanlar toplanmıştır¹²². Menûçehr bu kahramanlardan Sâm b. Nerimân'ı ordusunun komutanı olarak atamıştır. Mes'ûdî, Makdisî ve Hamza el-İsfehânî Feridun'un beş yüz yıl hükümdarlık yaptığını rivayet etmektedirler¹²³. Feridun'un İrec'den sonra erkek çocuğu olmadığı için İrec'in kızından olma Menûçehr tahta çıkmıştır. Firdevsî'nin rivayetine göre İrec'in Mâhâferîd adında bir kızı vardı. Bu kız Feridun'un yeğeni Puşeng ile evlendi ve bu evliliğin sonucunda Menûçehr dünyaya geldi¹²⁴. Taberî, Araplar arasında peygamberlik olduğu gibi Acemler arasında da hükümdarlık olduğunu; Mısır, Şam ve Mağrib

¹¹⁹ Bu bilginin doğru olmadığı açıktır. Çünkü *kayser* lakabı MÖ. 100 ve MÖ 44 yılları arasında yaşayan Roma imparatoru Iulius Caesar'ın adından gelmektedir. Bu hükümdarın ölümünün ardından Roma tahtına çıkan konsüllerden bazılarına *caesar* rütbesi verilmiştir. Araplar bu lakabı *kayser* şeklinde telaffuz etmişlerdir. İslam tarihi klasik kaynakları Mağrib hükümdarlarının hepsini Rum hükümdarı şeklinde ifade etmişlerdir. Bkz. İbnü'l-Hurdazbih 2008, s. 22, Ayrıca bkz. Vasiliev 1943, 75; Gregory 2008, 42.

¹²⁰ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 33. Ayrıca bkz. İbnü'l-Hurdazbih 2008, s. 30; Se'âlebî 1955, s. 35; Cüzçânî I, s. 137; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 72.

¹²¹ Kazvîni, s. 84.

¹²² Firdevsi 2009, s. 127; Se'âlebî 1955, s. 50; Kazvîni, s. 85.

¹²³ Mes'ûdî (Trs), s. 84; Makdisî 1376, s. 504; Hamza el-İsfehânî 1346, s. 32.

¹²⁴ Firdevsi 2009, s. 126; Benzer bilgiler için bkz. Se'âlebî 1955, s. 40; Gerdizî (Trs), s. 39; Kazvîni, s. 84.

milletlerinin Acem meliklerine itaat etmediklerini iddia etmiştir. Buna rağmen Menûçehr'in; firavunlar hanedanının hakim olduğu Mısır hariç Şam, Hicaz, Mağrib ve Yemen'i egemenliği altına aldığı da rivayet etmektedir. Taberî'ye göre Mısırlılar hiçbir zaman Acem hükümdarlarına itaat etmemişlerdir¹²⁵. Mes'ûdî Menûçehr döneminden itibaren İran'da iki sınıfın meydana geldiğini bu sınıflardan birisinin hükümdarının olduğunu, diğer sınıfın ise valiler tarafından yönetildiğini rivayet etmektedir. Mes'ûdî, Mezopotamya'da hüküm süren hükümdarların, İran hükümdarlarının valisi olduğunu iddia etmiştir. Hatta Pers hükümdarlarını da İran hükümdarlarının Mezopotamya valileri olarak belirtmiştir. Bunun yanında Mezopotamya'da hüküm süren hükümdarların bazen Belh'te oturan İran hükümdarlarını kendi hakimiyetleri altına aldıklarından bahseder¹²⁶. Bunun yanında Hamza el-İsfehânî ve Kazvî'nî ilk defa bostancılık çalışmalarını Menûçehr'in başlattığını rivayet etmişlerdir. Menûçehr, dağlardan farklı ve güzel kokulu çiçekleri toplamış etrafı çevrili bahçelerde ekilmesini istemiştir. Bunun sonucunda *busitan* adı verilen "güzel kokulu yerler" ortaya çıkmıştır¹²⁷. Tarım arazileri ve bostanları sulamak amacıyla Mihrân nehrinin yatağını kendisi kazdırmıştır. Bunun yanında çiftçiler için tımar sistemini getirmiş, kendileri için bazı vergiler ihdas etmiştir. Menûçehr bazı tarihçilerin rivayetine göre Rey'de bazılarına göreyse Demavend'e oturmuştur. Menûçehr atası İrec'in intikamını almak için büyük bir ordu toparlayarak Tûr ve Selm'i ortadan kaldırmıştır¹²⁸. Taberî, Menûçehr'in yüz yirmi yıl padişahlık yaptığını, bu zaman zarfı içerisinde kalelerin etrafına hendek kazma geleneğini başlattığını, çiftçilerin başına kethüdalar atadığını ve onlara vergi koyduğunu, iktidarının altmışıncı yılında Hz. Musa'nın (as) peygamberlik görevine başladığını ve Firavun'un gark olduğunu ve bu sırada Menûçehr'in doğuda Turanlılarla savaştığını rivayet etmiştir¹²⁹. Makdisî ve Hamza el-İsfehânî de Hz. Musa'nın (as) Menûçehr döneminde yaşadığını teyit etmektedir. Ebû'l-Fidâ, İslam tarihçilerinin Hz. Musa (as) döneminin Mısır firavunu olduğunu iddia ettikleri *Velid b. Reyânî*'nin Menûçehr'in Mısır valisi olduğunu rivayet etmektedir. Hz. Musa

¹²⁵ Taberî 1982, I, s. 289.

¹²⁶ Mes'ûdî (Trs), s. 84, 115, 116.

¹²⁷ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 34; Kazvî'nî, s. 85.

¹²⁸ Mes'ûdî 2004, s. 123; Makdisî 1376, s. 504; Firdevsi 2009, s. 133-145 arası; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 62; Se'âlebî 1955, s. 43-47; Cüzcânî I, s. 138; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 72.

¹²⁹ Ayrıca bkz. İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 67; Kâtip Çelebi 2009, s. 8b; İbnü'l-Kesîr 2008, I, s. 454; Mirhond 1822, s. 186.

(as) Menûçeher döneminde İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarmış ve Firavun suda boğulmuştur¹³⁰. Yine bu dönemde Yuşa (as) peygamber İbrânileri Filistin topraklarına yerleştirmiştir.

Dineverî, Taberî ve Makdisî; Menûçeher'in saltanatının yüz yirminci yılında *Afrasyab b. Fâys b. Nûzefs b. Türk b. Yafes b. Nûh*'un Türkistan'da Yafesoğullarından müteşekkil bir orduyla gelerek İran topraklarını ele geçirdiğini rivayet etmişlerdir¹³¹. Kazvîni bu hükümdarın nesebini *Afrasyab b. Puşeng b. Zadeşem b. Tur b. Feridun* şeklinde vermiştir. Mes'ûdî'nin *Ferâsyât-ı Türkî* şeklinde ifade ettiği Afrasyab, on iki yıl boyunca İran topraklarını istila etmiştir¹³². Taberî, Türklerin ve Tatarların Afrasyab'ın emrinde hareket ettiklerini rivayet ederek bu hükümdarın bazen Belh'te ve bazen de Merv'de oturduğunu anlatmaktadır. Menûçeher, Taberistan'da Afrasyab ile savaşmış fakat yenilerek Amul kalesine sığınmıştır. Afrasyab, Amul'u kuşatmış fakat burayı ele geçirememiştir. Afrasyab, İran'ın şehirlerini, kalelerini, kanallarını yıkmış su kuyularını kurutmuştur. Daha sonra Afrasyab ile Menûçeher barış yapmışlar ve iki taraf arasında meşhur Turan-İran sınırı çizilerek Ceyhun nehri sınır olarak kabul edilmiştir¹³³. Bu savaştan sonra Menûçeher ordusunu okçu birlikleri, mızraklı birlikler, yayalar ve süvariler gibi kısımlara ayırmıştır. Taberî'nin rivayetine göre bu dönemde Hâmoğullarının başına Dahhak'la aynı soydan gelen *Kûş* hükümdar olmuş, Sâmoğullarının başına ise önce *Kenan* geçmiş ve onun ölümünden sonra da *Nemrûd* hükümdar olmuştur¹³⁴. Mes'ûdî, Menûçeher'in yüz yirmi yıl hükümdarlık yaptığını ve İranlıların kendisini çok sevdiğini, Menûçeher'le ilgili mucizevi olaylar anlattıklarını rivayet eder¹³⁵. Firdevsî, Menûçeher'in ölmeden önce oğlu Nevzer'e öğüt verdiğini ve Turan'dan yana dikkatli olmasını kendisinden istediğini çünkü Türklerin İran'a gelerek kendi taşlarını İran hükümdarlarının taşlarının yanına bırakacağını söyleyerek kendisine nasihat ettiğini rivayet eder. Bundan dolayı Nevzer'e Sâm oğlu Zâl ve onun oğlu Rüstem gibi

¹³⁰ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 33; Gerdizî (Trs), s. 41; Kazvîni, s. 85; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 73.

¹³¹ Dineverî 1371, s. 34; Taberî 1982, I, s. 291; Mes'ûdî 2004, s. 123; Makdisî 1376, s. 504; Hamza el-İsfehânî 1346, s. 34; Se'âlebî 1955, s. 72.

¹³² Mes'ûdî (Trs), s. 85; Hamza el-İsfehânî 1346, s. 34; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 68; Se'âlebî 1955, s. 83; Kazvîni, s. 85; Kâtip Çelebi 2009, s. 9b; Mirhond 1822, s. 196vd, 204.

¹³³ Taberî 1982, I, s. 292, 293; Makdisî 1376, s. 504; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 62; Se'âlebî 1955, s. 73; Gerdizî (Trs), s. 41; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 72.

¹³⁴ Taberî 1982, I, s. 124.

¹³⁵ Mes'ûdî (Trs), s. 84. İbnü'l-Kesîr, bu hükümdarın 150 yıl hükümdarlık yaptığını rivayet etmiştir. Bkz. İbnü'l-Kesîr 2008, I, s. 454.

kahramanlardan Türklere karşı yardım almasını nasihat etmiştir. Fakat Nevzer iktidarının yedinci yılında yoldan çıkmış, insanlara hor davranmaya başlamıştır¹³⁶. Bunun üzerine İranlılar Nevzer'e itaatten yüz çevirmişler ve kendisine isyan etmişlerdir. Akabinde İran milli kahramanlarından Sistan valisi Sâm araya girerek tekrar İranlıların Nevzer'le arasını düzeltmiştir¹³⁷. Bu sırada Turan ülkesini Tûr'un torunu Peşeng yönetmektedir. Peşeng Menûçeher'in öldüğünü duymuş ve oğlu Afrasyab ile beraber İran'a karşı harekete geçmeyi düşünmüştür. Afrasyab Türklerden ve Çinlilerden oluşan büyük bir orduyla İran'a hareket etti. Bunu duyan Nevzer de komutanı Kâren b. Kave'yle beraber Dehistan yolunu tutarak Ceyhun'a doğru yürüdü. Sonunda Dehistan'da gerçekleşen savaşı Afrasyab kazanır ve Nevzer yenilir. Bunun üzerine Nevzer ve komutanı Kâren Dehistan kalesine kapanırlar. Afrasyab, Nevzer'i esir eder ve daha sonra onu öldürtür¹³⁸. Afrasyab'ın İran'ı istila ettiği dönemde Sâm b. Nerimân ölmüş ve oğlu Zâl onun cenazesıyla meşgul olduğu için Nevzer'e yardım edememiştir. Makdisî ve Hamza el-İsfehânî, Afrasyab-ı Türkî'nin bu zaman zarfında İran şehirlerini yağmalayarak yakıp, yok ettiğini rivayet ederler¹³⁹.

Firdevsî ve Kazvînî; Nevzer'in Afrasyab tarafından öldürülmesinin ardından, Karen ve Zâl komutasındaki İranlıların, *Zû b. Tahmasb*'in etrafında toplanarak kendisini tahta çıkardıklarını rivayet ederler¹⁴⁰. Bu hükümdarın adı Dineverî'de *Zâb b. Bûdekân*; Makdisî'de *Zer b. Tahmasb* şeklinde verilmiştir¹⁴¹. Zû, Menûçeher'in torunu olup Fars bölgesinde isyan ederek Sâmogullularının ve Sistanlıların yardımıyla Afrasyab'ı İran'dan çıkarmıştır¹⁴². Kâtip Çelebi, Zû'nun Hz. Davûd'un İbrânî hükümdarı olduğu dönemde Afrasyab'ı İran topraklarından kovduğunu rivayet etmiştir¹⁴³. Bu dönemde artık Sistan valisi Zâl'ın oğlu Rüstem öne çıkmış ve kahramanlıklar göstermiştir. Zû, Rüstem'in gösterdiği kahramanlıkların sonucunda Afrasyab'ı

¹³⁶ Firdevsi 2009, s. 127, 128.

¹³⁷ Se'âlebi 1955, s. 73.

¹³⁸ Kazvînî, s. 85; Mirhond 1822, s. 194.

¹³⁹ Makdisî 1376, s. 505; Hamza el-İsfehânî 1346, s. 34. Ayrıca bkz. İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 67.

¹⁴⁰ Firdevsi 2009, s. 255; Kazvînî, s. 85; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 73.

¹⁴¹ Dineverî 1371, s. 35; Makdisî 1376, s. 505.

¹⁴² Mes'ûdî (Trs), s. 85; Mes'ûdî 2004, s. 123; Makdisî 1376, s. 505; Hamza el-İsfehânî 1346, s. 34; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 68; Se'âlebi 1955, s. 73, 87; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 73; Kâtip Çelebi 2009, s. 8b; Mirhond 1822, s. 204.

¹⁴³ Kâtip Çelebi 2009, s. 9b.

İran topraklarından çıkarabilmiştir¹⁴⁴. Kendisi Afrasyab'ın harabeye çevirdiği İran şehirlerini onarmaya çalışmış ve yeni şehirler kurmuştur¹⁴⁵. Bu amaçla İranlılardan *bac* vergisini kaldırmıştır. Babil toprakları üzerindeki Tisfûn şehrini inşa etmiştir. Kendi adıyla anılan Zâb nehirlerinin hafriyatını yapmıştır. Dineverî, bu olayların *Himyer b. Sebâ*'nın Yemen'de hakimiyet kurduğu bir dönemde gerçekleştiğini rivayet etmektedir. Mes'ûdî, Zû'nun üç yıl iktidarda kaldığını rivayet etmiştir. Firdevsî de Zû'nun beş yıllık hükümdarlığının ardından öldüğünü ve yerine oğlu *Gürşasb*'ın geçtiğini belirtirken; Mes'ûdî de Zû'dan sonra *Gürşasb*'ın üç yıl hükümdarlık yaptığını rivayet etmektedir¹⁴⁶. İbnü'l Miskeveyh ise *Gürşasb*'ın hükümdar olmadığını Zû'nun veziri olduğunu belirterek kendisinden sonra iktidara *Keykubâd*'in geçtiğini rivayet etmektedir¹⁴⁷. Hamza el-İsfehânî'ye göreyse bu hükümdarın iktidarı sırasında İran'ın doğusunda *Keyânî* hanedanı ortaya çıkmıştır. Zû'dan sonra başa geçen *Gürşasb* döneminde de doğu İran'da *Keykubâd* hüküm sürmüştür¹⁴⁸. Firdevsî, Turan hükümdarları *Peşeng* ve oğlu *Afrasyab*'ın Zû'nun öldüğünü duyunca tekrar İran'a saldırdıklarını ifade eder. *Gürşasb*, Zû'nun iktidarı döneminde *Zabulistan* üzerine yürüyerek buralarda savaşlar yapmış, *Hindistan*'a akınlar düzenlemiştir¹⁴⁹. İranlılar *Gürşasb*'ın ardından *Afrasyab*'a karşı doğu İran hükümdarı *Keykubâd*'in etrafında toplanmışlardır.

Keyânîler Dönemi Hükümdarları

Hamza el-İsfehânî, *Keyânî* hükümdarlarının on kişi olduğunu belirterek bu hanedanın İran toprakları üzerindeki hükümdarlık süresinin yedi yüz yetmiş sekiz yıl olduğunu ifade etmektedir. Bu hanedanın ilk hükümdarları olan *Keykubâd*'in yüz yirmi altı yıl; *Keykavûs*'un yüz elli yıl; *Keyhüsrev*'in seksen yıl; *Keylehrasb*'ın yüz yirmi yıl; *Keygüştasb*'ın yüz yirmi yıl; *Keybehmen*'in yüz on iki yıl; *Hümay*'ın (*Çehr Azâd*) otuz yıl; *Büyük Dara*'nın on iki yıl; *Dara b. Dara*'nın on dört ve İran'ı istila eden *İskender*'in on dört yıl hükümdarlık yaptığını ifade eder¹⁵⁰. Kâtip *Çelebî*'nin tarih cetveline göre

¹⁴⁴ Se'âlebî 1955, s. 96, 97, 99.

¹⁴⁵ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 68; Gerdizî (Trs), s. 42; Kazvînî, s. 85.

¹⁴⁶ Firdevsi 2009, s. 256, 257; Mes'ûdî (Trs), s. 85. Ayrıca bkz. Ebû'l-Fidâ 1997, s. 73; Mirhond 1822, s. 205.

¹⁴⁷ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 68, 69.

¹⁴⁸ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 35.

¹⁴⁹ Gerdizî (Trs), s. 42.

¹⁵⁰ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 10. Ayrıca bkz. Ebû'l-Fidâ 1997, s. 69.

Keyânîlerin ortaya çıkışı yaklaşık olarak MÖ. 978 yılına denk gelmektedir¹⁵¹. Gürşasb'ın ardından Pişdâdîler dönemi bitmiş ve *Keykubâd* İran hükümdarı olmuştur. Makdisî, bu hükümdarın Feridun'un soyundan geldiğini belirtmektedir. *Keykubâd*'la birlikte İran'da Keyânîler dönemi başlamıştır. Bu hükümdarlara Keyânî denmesinin sebebi isimlerinin önünde bulunan "key" takısından ileri gelmektedir. Mes'ûdî, key sözcüğünün "asil" anlamına geldiğini ifade eder¹⁵². *Keykubâd*; İran ve Irak topraklarına hakim olmuş, egemenlik alanını genişletmiştir. *Keykubâd*, Zâl oğlu Rüstem'i İran ordusunun komutanı olarak atamıştır¹⁵³. Mes'ûdî, *Keykubâd*'ın yüz yirmi yıl; Makdisî ise yüz yıl hükümdarlık yaptığını rivayet etmektedir. Hamza el-İsfehânî, *Keykubâd*'ın tarıma çok önem verdiğini, tarımı geliştirmek için çalıştığını ve tarım ürünlerinin onda biri olarak alınan öşür vergisini kendisinin icat ettiğini rivayet etmiştir¹⁵⁴. Gerdizî, nesebini *Keykubâd b. De'a b. Budkâ b. Mâlşû b. Nû b. Menûçehr* olarak verdiği bu hükümdarın; ülkesinin başkentini Belh'e taşıdığını ve Turan hükümdarı Afrasyab ile savaşarak onu İran topraklarından kovduğunu rivayet etmiştir¹⁵⁵. Kazvîni ise *Keykubâd*'ın ülkesini İsfahan şehrinden yönettiğini, Turanlılarla anlaşarak İran-Turan sınırını çizdiğini ve bu günün *Tiregân* bayramı olarak ilan edildiğini rivayet etmektedir¹⁵⁶. Firdevsî ise *Keykubâd*'ın yüz yıl yaşadıktan sonra geriye Kâvûs, Âreş, Peşen ve Ermîn adında dört çocuk bıraktığını rivayet ederek; yerine oğlu Kâvûs'un geçtiğini ifade eder¹⁵⁷.

Makdisî ve Kazvîni; *Keykâvûs*'un *Keykubâd*'ın oğlu değil de torunu olduğunu rivayet eder ve nesebini *Keykâvûs b. Kâyune b. Keykubâd* şeklinde verirler¹⁵⁸. Hamza el-İsfehânî ve İbnü'l Miskeveyh bu hükümdarın Belh şehrinde oturduğunu ve İran'ı buradan yönettiğini rivayet etmişlerdir¹⁵⁹. Mes'ûdî, Irak topraklarını terk ederek doğuya yerleşen ilk İran hükümdarının

¹⁵¹ Kâtip Çelebi 2009, s. 10a.

¹⁵² Mes'ûdî (Trs), s. 85; Makdisî 1376, s. 505; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 69.

¹⁵³ Kazvîni, s. 86.

¹⁵⁴ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 35.

¹⁵⁵ Gerdizî (Trs), s. 43.

¹⁵⁶ Kazvîni, s. 86. Buna yakın bilgiler için ayrıca bkz. İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 69.

¹⁵⁷ Firdevsî 2009, s. 277, 278. XIX. yüzyıl tarihçilerinden John Malcolm; Herodot ve Firdevsî'nin verdiği malumatların *Keykubâd* ve Medya hükümdarı Dejoces'in aynı kişi olduğuna işaret ettiğini iddia etmektedir. Bkz. Malcolm 1829, s. 514.

¹⁵⁸ Makdisî 1376, s. 505; Kazvîni, s. 86. Farklı görüşler için bkz. Mirhond 1822, s. 220.

¹⁵⁹ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 35; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 70.

Keykâvûs olduğunu iddia etmektedir¹⁶⁰. Se'âlebî, Arapların *Kabûs* adını verdikleri bu hükümdarın çift kişilikli bir hükümdar olduğunu bazen insanlara adaletle davrandığını ve bazen de insanlara zulmettiğini rivayet etmektedir¹⁶¹. Bu hükümdar İran'ın meşhur kahramanları Zâl, Tûs ve Gudrûz ile beraber Belh şehrini merkez olarak edinmiş; Turanlıların İran topraklarına yönelik saldırılarını önlemeye çalışmıştır. Keykavûs, Himyer üzerine savaşa gitmiş fakat Yemen hükümdarı *Zûlezâr b. Zilmenâr b. el-Râ'îş el-Himyerî* tarafından esir edilerek hapsedilmiştir¹⁶². Himyer hükümdarının kızı *Südâbe* kendisine aşık olmuş ve ona yardımcı olmuştur. Makdisî, Himyer hükümdarının kızının adını *Su'di*, Nizamu'l-Mülk *Sevdâve* şeklinde rivayet etmiştir¹⁶³. İranlıların Sistan valisi olan Rüstem büyük bir orduyla gelerek Keykavûs'u Himyer hükümdarının elinden kurtarmıştır¹⁶⁴. Keykavûs, Himyer hükümdarının kızı *Südâbe*'yi de yanına alarak İran'a dönmüştür. Bu olay Gerdizî tarafından farklı bir şekilde rivayet edilmiştir. Bu tarihçi Keykâvûs'un, *Mazenderan* kralı *Semer b. Anter* ile savaştığını ve ona esir düştüğünü söyler. Bu dönemin İran pehlivanları *Tûs b. Tûr*, *Giyu* ve *Bijen b. Gudruz* da esir olanlar arasındaydılar. *Südâbe*'nin *Mazenderan* kralı *Semer*'in kızı olduğunu ve Rüstem'in Keykâvûs'u bu hükümdarın elinden kurtardığını rivayet eder¹⁶⁵. Buna karşılık Keykâvûs Sistan, Zabulistan Nimruz, Kabulistan ve Rehûd topraklarının krallığını Rüstem'e verir. Makdisî, Keykavûs'la ilgili anlatılan hikâyelerin Nemrûd'la ilgili anlatılan olaylara benzediğini ifade eder. Keykavûs'un, Babil'de büyük bir kule inşa ederek Allah'a ulaşmaya çalıştığını ve gökyüzünü incelediğini; Nemrûd gibi kartalların üzerinde uçarak Allah'ı bulmaya çalıştığını rivayet eder. Hamza el-İsfehânî bu kulenin Bağdâd yakınlarında bulunan *Tel Akarkûf* olduğunu iddia eder¹⁶⁶. Bunun yanında Keykavûs'un oğlu *Siyavuş* ile *Südâbe* arasında anlatılan olaylar da *Yusuf* (as) peygamberle *Züleyha* arasında geçen hikâyenin benzeridir. *Südâbe*, Keykâvûs'un Turan

¹⁶⁰ Mes'ûdî 2004, s. 124.

¹⁶¹ Se'âlebî 1955, s. 104.

¹⁶² Mes'ûdî 2004, s. 124; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 73; Mîrhond 1822, s. 224.

¹⁶³ Makdisî 1376, s. 505; Nizâmü'l-Mülk 1999, s. 132.

¹⁶⁴ Kazvîni, s. 86. Zûlezâr ve Keykavûs arasında savaş yapıldığı yönündeki rivayeti İbnü'l-Haldun şüpheyle karşılamaktadır. Bkz. İbnü'l-Haldun 2013, I, s. 171.

¹⁶⁵ Gerdizî (Trs), s. 44. Mazenderanlılar tarafından esir alındığıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Mîrhond 1822, s. 223.

¹⁶⁶ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 35.

kökenli bir eşinden olan Siyavuş'a aşık olur¹⁶⁷. Siyavuş, Sûdâbe'ye yüz vermez ve onun komplosundan dolayı yargılanarak hapse atılır. Bir müddet sonra Keykâvus'un oğlu Siyavuş, Sûdâbe'nin entrikalarından kurtulmak için Keykâvus'tan izin alarak Afrasyab ile savaşılmaya gider¹⁶⁸. Afrasyab'la yaptığı savaşlardan bir sonuç alamayan Siyavuş onunla barış yapar, fakat Keykâvus buna çok kızar. Bunun üzerine Siyavuş kendisinden kaçarak Türkistan hükümdarı Afrasyab'a sığınır¹⁶⁹. Afrasyab, Siyavuş'u kendi kızı *Ferengis*'le evlendirir ve onu *Hoten* kralı olarak ilan eder. Fakat Türk büyükleri ve Afrasyab'ın kardeşi Geresyüz kendisini kıskanırlar ve bir komployla Afrasyab'a Siyavuş'u öldürtürler. Siyavuş'un öldürüldüğünü duyan Rüstem ise Irak'a gelerek Sûdâbe'yi ortadan kaldırır¹⁷⁰. Siyavuş'un ise Afrasyab'ın kızıdan *Keyhüsrev* adındaki oğlu dünyaya gelir. Afrasyab'ın veziri *Eberyân* (Pirân) Keyhüsrev'i koruması altına alır. İranlılar, Siyavuş'un Türkistan topraklarındaki oğlunu İran'a getirmek için *Zû* veya *Giyû b. Gudrûz* adındaki bir İran soylusunu Eberyân'ın yanına göndermişlerdir. Keyhüsrev, *Giyû b. Gudrûz* tarafından İran'a kaçırılmıştır¹⁷¹. Keyhüsrev İran'a gelince yaşlanmış olan Keykâvus tahtı ona bırakmıştır. Fakat bu sırada İran'da *Tûs b. Nevzer* ile *Ferîburz b. Keykâvus* arasında taht mücadelesi vardır. Ferîburz, Keyhüsrev'in yardımıyla Tûs'u kontrolü altına alır. Tûs ceza olarak Afrasyab ile savaşılmaya gönderilir. Tûs, bu savaşlardan birinde öldürülünce İranlılar Demavend dağına kaçarlar. Rüstem, Siyavuş'un intikamını almak için ordusuyla Türkistan topraklarına girer. Bu savaşlar sırasında Rüstem'in oğlu *Suhra* öldürülür. Sonunda Afrasyab yenilir ve Çin'e kaçar. Rüstem de ordusuyla Turan şehirlerini yağmalayarak, yakıp yıkar¹⁷². Rüstem, Afrasyab'a yardıma gelen Kaşan *kâmûsunu*, Hint *şengelini* ve Çin *hakanını* mağlup ederek muzaffer bir şekilde İran'a döner¹⁷³. Makdisî önceki dönem hükümdarlarına nazaran Keykâvus dönemiyle ilgili anlatılanları daha gerçekçi bulduğunu ifade etmekle beraber bu hükümdarın sürekli olarak *simurg* kuşuyla haberleşmesini

¹⁶⁷ Mes'ûdî 2004, s. 124; Makdisî 1376, s. 506; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 70; Gerdizî (Trs), s. 46; Kazvîni, s. 88; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 73; Nizâmü'l-Mülk 1999, s. 132; Mîrhond 1822, s. 226vd

¹⁶⁸ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 71; Se'âlebî 1955, s. 123vd; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 73, 74; Mîrhond 1822, s. 230vd.

¹⁶⁹ Gerdizî (Trs), s. 47; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 74; Nizâmü'l-Mülk 1999, s. 133.

¹⁷⁰ Mes'ûdî 2004, s. 124; Makdisî 1376, s. 506; Nizâmü'l-Mülk 1999, s. 133; Kazvîni, s. 88.

¹⁷¹ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 72; Kazvîni, s. 89; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 74.

¹⁷² Se'âlebî 1955, s. 142, 143, 144; Kazvîni, s. 88.

¹⁷³ Kazvîni, s. 89.

Hız. Süleyman'ın (as) *hüthüt* kuşuyla haberleşmesine benzetir¹⁷⁴. Mes'ûdî ve Makdisî Keykâvûs'un yüz elli yıl hükümdarlık yaptığını rivayet etmişlerdir¹⁷⁵.

Keyhüsrev'in iktidarı döneminde Filistin toprakları üzerinde güçlü bir *İbrânî* krallığı ortaya çıkmıştır. Dineverî ve Hamza el-İsfehânî bu dönemde İbrânîlerin başında *Süleyman b. Davud* (as) peygamberin bulunduğunu rivayet etmektedirler¹⁷⁶. Keyhüsrev'in ülkesinin merkezini önce Suriye ve Irak topraklarına kaydirdiği ve daha sonra tekrar Belh'e geri döndüğü zannedilmektedir. Süleyman (as) peygamberin iktidarı genişleyince İran hükümdarı Keyhüsrev Suriye topraklarındaki merkezini önce Irak'a daha sonra da Horasan'a kaydırmıştır. Dineverî, Belh şehrini Keyhüsrev'in kurduğunu ve ülkesinin merkezini buraya taşıdığını rivayet etmektedir. Diğer kaynaklarda ise Belh şehrinin Keyânîlerin merkezi olduğu ve çok önceki dönemlerde inşa edildiği görülmektedir¹⁷⁷. Keykavûs, Keyhüsrev'i babası Siyavuş'un intikamını alması için yönlendirmiş ve bunun sonucunda kırk yıl sürecek İran-Turan savaşları başlamıştır¹⁷⁸. Keyhüsrev önce İsfahan valisi *Gudruz*'u Afrasyab ile savaşması için görevlendirir¹⁷⁹. Bu savaşlar sırasında İran ordusunun komutanı *Gudruz* bilmeden Keyhüsrev'in lalası *Eberyân* (Piran)'ı öldürür ve Keyhüsrev buna çok üzülür. Keyhüsrev ordusunun başında Afrasyab'ın üzerine yürür *Harzem*'de yapılan savaşı kaybeden Afrasyab'ın oğlu *Şide* öldürülür ve kendisi de *Beykend*'e sığınır¹⁸⁰. Burada muhasara edilen Afrasyab yenilir, kardeşi *Geresyüz* öldürülür ve Afrasyab kaçarak Çin'e gider. Keyhüsrev arkasından Çin'e kadar gider. Buranın hükümdarı Fağfur kendisine bağlılık bildirir. Asya'daki diğer hakanlar da kendisine bağlılık bildirirler. Keyhüsrev'in geldiğini duyan Afrasyab burayı da terk ederek Azerbaycan'a gider¹⁸¹. Keyhüsrev, kendisini Azerbaycan'da ele geçirir ve onu öldürür. Afrasyab'ın öldürüldüğünü duyan İranlılar şenlikler yaparlar. Keyhüsrev, Rüstem'e yaptığı hizmetlerden dolayı Sistan, Kabil, Hind ve Sind ülkelerinin hükümdarlığını verir. Tûs'u ordu komutanı ve hazine sorumlusu yapar ve Lehrasb'ı kendisine veliaht olarak ilan eder. Keyhüsrev'in Afrasyab'la yaptığı savaşlar sırasında

¹⁷⁴ Makdisî 1376, s. 506.

¹⁷⁵ Mes'ûdî (Trs), s. 85; Makdisî 1376, s. 506.

¹⁷⁶ Dineverî 1371, s. 45; Hamza el-İsfehânî 1346, s. 33.

¹⁷⁷ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 36.

¹⁷⁸ Se'âlebî 1955, s. 145, 146.

¹⁷⁹ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 75. Nizâmü'l-Mülk, Keyhüsrev'in başarılı bir hükümdar olmasında *Gudruz*'un önemli bir yerinin olduğunu rivayet eder. Bkz. Nizâmü'l-Mülk 1999, s. 126.

¹⁸⁰ Kazvîni, s. 90.

¹⁸¹ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 76vd; Gerdizî (Trs), s. 48; Kazvîni, s. 90.

yanında İran'ın milli kahramanlarından Giyu, Bijen, Rüstem, Tûs gibi efsanevi kişilikler bulunmaktadır ve Keyhüsrev bunların her birine önemli görevler vermiştir. Süleyman (as) peygamberin Irak topraklarını ele geçirdiği sırada Keyhüsrev atmış yıllık iktidarının ardından ölmüştür¹⁸². Hamza el-İsfehânî İranlıların Keyhüsrev'in peygamber olduğuna inandıklarını rivayet etmektedir¹⁸³.

Keyhüsrev'in atmış yıllık iktidarının ardından İran tahtına **Lehrasb** geçmiştir¹⁸⁴. Kendisi Keyânî hanedanına mensubiyetinden dolayı Keylehrasb şeklinde de ifade edilir. Hamza el-İsfehânî ve İbnü'l Miskeveyh Lehrasb'ın, Keyhüsrev'in amcasının oğlu olduğunu rivayet etmişlerdir. Gerdizî, *Lehrasb b. Veci b. Meneş b. Keykubad* şeklinde nesebini belirttiği bu hükümdarın tahta çıkma töreninde tacını Rüstem'in elinden başına taktığını rivayet etmektedir¹⁸⁵. Ona göre Hind, Rum ve Türk hükümdarları kendisine bağlılık bildirmişlerdir. Kendisi ilk olarak ordu divanını teşkil etmiş, ülkesini eyaletlere bölerek valiler atamış ve valilerinin taht üzerine oturmasını isteyerek başlarına tac taktırmıştır¹⁸⁶. Bu hükümdar ilk defa altın ve gümüş sikkeler bastırmıştır. Oğlu Güştasb'la arası açılmış ve Güştasb, Mağrib ülkesine giderek buranın hükümdarının kızı *Kitayûn* ile evlenmiştir¹⁸⁷. Bu hükümdar İran toprakları üzerinde çok sayıda ateş tapınağı kurmuştur. Lehrasb'ın iktidarı döneminde Hz. Süleyman (as) peygamber vefat etmiştir. Mes'ûdî bu hükümdarın yüz yirmi yıl hükümdarlık yaptığını rivayet etmiştir¹⁸⁸. Makdisî, Lehrasb hakkında "cabbar" tabirini kullanmaktadır. Bu hükümdar Kudüs şehrini yakıp yıkarak, *Beytü'l-Makdisî* tahrir etmiş ve İbrânîleri sürgüne göndermiştir¹⁸⁹. Rivayetlere göre Lehrasb iktidarının altmışıncı yılında Irak valisi olan *Buhtunnasar*'ı,

¹⁸² Mes'ûdî (Trs), s. 85; Makdisî 1376, s. 506.

¹⁸³ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 36.

¹⁸⁴ Mes'ûdî 2004, s. 124; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 78; Se'âlebî 1955, s. 154; Kazvîni, s. 90; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 74. Batılı tarihçi Edward Farr, Lehrasb'ı Pers hükümdarı Kambises olarak belirtmektedir. Bkz. Farr 1850, s. 145vd.

¹⁸⁵ Gerdizî (Trs), s. 50.

¹⁸⁶ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 36; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 78.

¹⁸⁷ Kazvîni, s. 91. İslam tarihi kaynaklarının bahsini ettiği dönemde; Medya prensi Astyages, Lidya hükümdarı Alyattes'in kızı Aryenis'le evlenmiştir. Bu dönemde bir İran hükümdarı ve batı hükümdarının kızı arasında gerçekleşen tek evlilik budur. Fakat kaynaklar Astyages yerine Güştasb şeklinde bahsettikleri bu kişinin Lehrasb'ın oğlu olduğunu rivayet ederler. Bunun yanında batılı kaynaklar Astyages'in Kyakseres'in (Keyhüsrev) oğlu olduğunu ifade ederler. Bkz. Herodot 2006, s. 43.

¹⁸⁸ Mes'ûdî (Trs), s. 85.

¹⁸⁹ Makdisî 1376, s. 506; Kâtip Çelebi 2009, s. 10a.

Filistin'e göndermiş buradaki İbranî krallığını yıkmış ve Urşalim'i yerle bir etmiştir¹⁹⁰. Bu olay *İrmiya* (as) peygamber döneminde gerçekleşmiştir¹⁹¹. Se'âlebî bu valiye Arapların Buhtunnasar dediğini İranlıların ise *Bahtraşa* adını verdiklerini ifade etmektedir¹⁹². İbnü'l Miskeveyh ise bu valinin adını *Bahtnersi* olarak rivayet etmiştir¹⁹³. İbnü'l-Haldun, bu dönemde İnan ülkesinin Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Horasan, Maveraünnehir ve Babulebvab'tan meydana geldiğini rivayet ederek; Buhtunnasar adı verilen hükümdarın *Nabukadnazar* olduğunu ve kendisinin İranlıların Mezopotamya valisi olduğunu rivayet etmiştir¹⁹⁴. Birûnî de diğer İslam tarihçileri gibi Mezopotamya hükümdarlarını İnan hükümdarlarının Babil valisi şeklinde vererek, batılı kaynakların Babil valilerini hükümdar zannettiklerini ifade etmektedir¹⁹⁵. Buhtunnasar bu hükümdar döneminde çok sayıda İbranîli esiri Irak topraklarına getirerek onları köle olarak kullanmıştır. Buhtunnasar, aralarında Danyal (as) ve Üzeyr (as) nebinin olduğu binlerce İbranî'yi köle olarak Irak topraklarına getirmiştir¹⁹⁶. Hamza el-İsfehânî, İranlıların Irak valisi olarak kabul ettiği Buhtunnasar'ın nesebini *Buhtunnasar b. Giyû b. Gudruz* şeklinde vermiştir. Lehrsab daha önce İbranî krallığının üzerine Ninovali *Senharib*'i göndermiştir¹⁹⁷.

Lehrsab yüz yirmi yıllık iktidarının ardından iktidara oğlu *Güştasb* veya Keygüştasb'ı geçirmiş ve Belh'e giderek oraya yerleşmiştir¹⁹⁸. Güştasb'ın iktidarının otuzuncu yılında *Zerdüş b. Purşasb b. Espiman* peygamber olarak ortaya çıkmış ve *Mazdeizm* dinini getirmiştir¹⁹⁹. Se'âlebî, ibnül Kelbi'nin

¹⁹⁰ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 33; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 74; İbnü'l-Kesîr 2008, II, s. 67. Ayrıca bkz. İbnü'l-Fakîh 1349, s. 36.

¹⁹¹ İbnü'l-Kesîr 2008, II, s. 66vd; Ebû'l Ferec 1999, I, s. 97.

¹⁹² Se'âlebî 1955, s. 160.

¹⁹³ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 78.

¹⁹⁴ İbnü'l-Haldun 2013, I, s. 166. Ayrıca bkz. Kâtip Çelebi 2009, s. 10b; Ebû'l-Ferec'e göre bu olaylar Med hükümdarı Astyages döneminde yaşanmıştır. Ebû'l Ferec 1999, I, s. 97. Buhtunnasar ile ilgili farklı bilgiler için ayrıca bkz. Mes'ûdî 2004, s. 125.

¹⁹⁵ Birûnî 2011, s. 153.

¹⁹⁶ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 79; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 75; Kâtip Çelebi 2009, s. 10a; İbnü'l-Kesîr 2008, II, s. 68, 73.

¹⁹⁷ Mes'ûdî 2004, s. 125; Hamza el-İsfehânî 1346, s. 36; Gerdizî (Trs), s. 50; İbnü'l-Kesîr 2008, II, s. 56. Herodot, bu dönemde Mısır'ı Hephaisos rahibi Sethos'un yönettiğini ve Asur kralı Senharib'in bu dönemde Mısır'ı almaya çalıştığını rivayet eder. Bkz. Herodot 2006, s. 187.

¹⁹⁸ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 80; Kazvîni, s. 91. Aynı şekilde batılı tarihçi Edward Farr, I. Daryuş'un Güştasb olduğunu belirtir. Bkz. Farr 1850, s. 151vd.

¹⁹⁹ Mes'ûdî (Trs), s. 86; Makdisî 1376, s. 506. Hamza el-İsfehânî 1346, s. 33, 37; Se'âlebî 1955, s. 167; Gerdizî (Trs), s. 50; Kazvîni, s. 91; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 76. Kâtip Çelebi 2009, s. 11a.

Zerdüş'tün Filistinli olduğunu rivayet ettiğini Taberî'den naklen vermektedir. Bu tarihçi Zerdüş'tün İrmiya peygamberin öğrencisi olduğunu rivayet etmektedir²⁰⁰. El-Ömerî, Mesâlikü'l-Ebsâr kitabında Zerdüş'tün İranlıların peygamberi olduğunu iddia etmiştir²⁰¹. Güştasb kendisine iman etmiş ve bu dinin yayılması için çalışmıştır. İran toprakları üzerinde Mazdeizm dinine ait çok sayıda tapınak inşa etmiş ve bu tapınaklarda din adamlarını görevlendirmiştir²⁰². Ayrıca bu dinin Mağrib ülkeleri üzerinde yayılması için din adamlarını tebliğci olarak görevlendirmiştir. Ayrıca Nizamu'l-Mülk, Güştasb'ın Camasb adında bir vezirinin olduğunu ve başarılarının bir kısmını bu kişiye borçlu olduğunu ifade eder²⁰³. Se'âlebî'nin rivayetine göre Güştasb'ın iktidarı döneminde Turan topraklarının başında Taberî'nin *Herzasf*, İbn Hurdazbih'in *Hezaresf* ve Şahname'nin *Ercasf* adını verdiği bir hükümdar bulunmaktadır. Bu kişi İran topraklarına saldırmak için bahane aramaktaydı. Güştasb kendisini Mazdeizm'e davet edince buna kızmış ve kendisine savaş açmıştır²⁰⁴. Kanlı bir savaştan sonra Ercasb yenilmiş ve kaçmıştır. Bu savaşta Güştasb da dört oğlunu ve bir kardeşini kaybetmiştir. Kendisi, ordu komutanlığını *İsfendiyar*'a vermiştir. Fakat Güştasb'ın özel nedimi *Kurdem*, Güştasb ile İsfendiyar'ın arasını açmak için çalışmıştır. Bundan dolayı Güştasb, İsfendiyar'ı tutuklatıp zindana attırır. Bu karışıklığı fırsat bilen Ercasb, oğlu *Kehrem*'i Belh üzerine göndermiştir. İktidarı Güştasb'a bıraktıktan sonra Belh şehrine çekilmiş olan yaşlı Lehrasb şehri savunamaz ve İranlıların merkezi olan Belh şehri yağma edilir, harabeye döner, hazineleri boşaltılır ve Güştasb'ın kızları *Humay* ve *Bihaferid* esir edilir. Bu savaşlar sırasında Lehrasb öldürülür²⁰⁵. Güştasb hızlı bir şekilde Belh'e döner ve Ercasb'ın ordusuyla karşılaşır üç gün aralıksız süren savaşın ardından oğullarının birçoğu ve nedimi Kurdem savaşta öldürülür. Belh yakınlarında bir dağa çekilen ve burada Ercasb'ın ordusu tarafından muhasara edilen Güştasb oğlu İsfendiyar'a haber göndererek onu affettiğini ve yönetimi kendisine

²⁰⁰ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 83; Se'âlebî 1955, s. 167; İbnü'l-Kesîr 2008, II, s. 73.

²⁰¹ el-Ömerî 2015, 21.

²⁰² Makdisî 1376, s. 506; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 83; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 76.

²⁰³ Nizâmü'l-Mülk 1999, s. 126.

²⁰⁴ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 83. Batılı tarihçi Sykes, Zeraster'e inanan doğu İran hükümdarı Güştasb'ın Firdevsi'de Viştasb şeklinde geçmesinden dolayı bu hükümdarın I. Daryuş'un babası Hystaspes olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Sykes 1915, I, s. 108, 109.

²⁰⁵ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 84; Kazvînî, s. 91. Bu sırada Gürşasb, Fesa şehrinde ikamet etmektedir. Bkz. Ebû'l-Fidâ 1997, s. 76.

bırakacağını vaat ederek, Türkleri İran topraklarından çıkarmasını ister²⁰⁶. İkna olan İsfendiyar, Türklerle savaşır ve komutanları *Kurksar*'ı esir alır. Ercasb ise *Ruyindüj* kalesine çekilir. Uzun bir maceradan sonra Ruyindüj kalesine giren İsfendiyar Ercasb'ı öldürür. İsfendiyar Türkleri haraca bağlar ve başlarına bir vali atar²⁰⁷. Böylece İsfendiyar Ercasb'ın daha önce esir olarak almış olduğu Humay ve Bihaferid'i (Ufya) kurtararak İran'a getirmiştir²⁰⁸.

Güştasb, bu başarılarına rağmen yönetimi İsfendiyar'a bırakmamış ve kendisine zor bir görev vererek, Rüstem'i itaat altına almasını istemiştir. Bu dönemde Sistan, Kabulistan ve Zabulistan topraklarına hakim olan Doğu İranlılar Güştasb'ın kabul ettiği bu yeni dine karşı çıkmışlardı. Mes'ûdî'nin rivayetine göre İranlılar daha önce Hindistan topraklarında ortaya çıkan Budâsb'ın getirmiş olduğu Sabiilik dinine inanmaktaydılar ve bu din Haniflik dinine benzemektedir²⁰⁹. Bundan dolayı doğu İranlılar bu yeni dine girmek istemediler. Bu topraklar meşhur İran kahramanlarından Rüstem b. Zâl'ın kontrolü altındaydı. Rüstem'i kontrol altına almak isteyen Güştasb oğlu İsfendiyar'ı Sistan üzerine göndermiş fakat İsfendiyar Rüstem tarafından öldürülmüştür²¹⁰. Mes'ûdî, Keybuştasb adını verdiği Güştasb'ın yüz yirmi yıl hükümdarlık yaptığını rivayet ederek; bu hükümdarın, *Ram Veştaspan* adını verdiği Fesa ve Beyda şehirlerini inşa ettiğini belirtir²¹¹. Güştasb'ın oğlu İsfendiyar da Semerkand şehrinde İranlılar ve Türkler arasında büyük bir sur inşa etmiştir²¹². Bu dönemde *Tubba Esed Ebû Kerb*'in İran topraklarını işgal ederek Orta Asya'ya kadar gittiği rivayet edilir. Bununla birlikte İbnü'l-Haldun; İslam tarihi klasik kaynaklarının iddia ettiklerinin aksine Tubba Esed Ebû Kerb'in, Keyani hükümdarı Güştasb döneminde İranlıları yendiği, Musul ve Azerbaycan'ı alarak Türklerle karşılaştığı; Soğd, Maveraünnehir, Rum topraklarına savaşa gittiği ve Çin'e ulaştığı şeklindeki rivayetlerin uydurma olduğunu belirtmektedir²¹³.

²⁰⁶ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 85vd; Gerdizî (Trs), s. 52; Kazvîni, s. 91.

²⁰⁷ Se'âlebî 1955, s. 172-211 arası. Kazvîni, s. 91.

²⁰⁸ Gerdizî (Trs), s. 52.

²⁰⁹ Mes'ûdî (Trs), s. 86; Gerdizî (Trs), s. 51. Herodot, Medyalılar döneminde yaşayan İran boylarından ikisinin Budiler ve Magiler olduğunu rivayet etmiştir. Budilerin Buda'ya inanan İranlılar ve Magilerin ise Zerdüş'te inanan İranlılar olduğu söylenebilir. Bkz. Herodot 2006, s. 59.

²¹⁰ Se'âlebî 1955, s. 233; Gerdizî (Trs), s. 54; Kazvîni, s. 91.

²¹¹ Kazvîni, s. 91, 94.

²¹² Hamza el-İsfehânî 1346, s. 37.

²¹³ İbnü'l-Haldun 2013, I, s. 170.

Güştasb'ın ardından Hamza el-İsfehânî'nin *Keyerdeşir* veya *Keybehmen* dediği hükümdar iktidara gelmiştir. Bu hükümdar Rüstem tarafından öldürülen İsfendiyar'ın oğludur. Güştasb, İsfendiyar'ın ölümüne üzüldüğü için yönetimi onun oğluna bırakmıştır²¹⁴. Bu hükümdar çok sayıda sefer yaptığı için eli her yere uzanan anlamında "eli uzun Behmen" lakabı kendisine takılmıştır²¹⁵. İbnu'l Kesîr bu hükümdarın Farsların en meşhur hükümdarlarından olduğunu, kahramanlıkta dillere destan olduğunu rivayet etmektedir²¹⁶. Bu hükümdar önce Rum diyarına sefer düzenlemiş daha sonra yönünü doğuya çevirerek Zabulistan toprakları üzerinde savaşlar düzenlemiştir. Bu dönemde Rüstem, Kabulistan hükümdarının tuzağına düşerek öldürülmüştür. Rüstem'in Kabilşah tarafından öldürülmesi üzerine; Sistan ordusunu toplayan Rüstem'in oğlu Feramurz, Afganistan'a girerek şehirlerini, zenginliklerini, hazinesini yağmalar ve Kabilşah'ı öldürerek ailesini köle olarak Sistan'a getirir. Behmen de babası İsfendiyar'ın intikamını almak için askeriyle Sistan'a gelir ve *Hirmend* nehrinin kenarında ordugahını kurar. Bu sırada Feramurz Zabulistan'da savaş hazırlıkları görmektedir. Zâl savaş çıkmaması için aracı olarak Behmen'e gelir fakat zindana atılır. Dört günlük bir savaştan sonra Feramurz öldürülür, Rüstem ve Zâl'in Sistan'daki hazinesi yağmalanır²¹⁷. Behmen'in Zâl'i öldürmek istediği fakat etrafındaki İranlıların buna engel olduğu söylenir. Fakat Se'âlebî; Mes'ûdî, Mervezî ve Mesnevî'den rivayetle Zâl'in Behmen tarafından öldürüldüğünü rivayet etmektedir²¹⁸. Böylece Mazdeizm'e inanmayan doğu İranlılar yenilmiş ve Behmen, Zerdüşî dinini İran toprakları üzerinde sağlamlaştırmıştır²¹⁹. Hamza el-İsfehânî, Yahudilerin kendi kitaplarında bu hükümdarın adından *Kuroş* şeklinde bahsettiklerini rivayet etmektedir²²⁰. Bu hükümdar İbrânîlerin Irak topraklarındaki esaretlerine son vermiş; onların Kudüs'e dönmelerine izin

²¹⁴ Se'âlebî 1955, s. 235; Gerdizî (Trs), s. 54; Kazvîni, s. 94.

²¹⁵ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 37; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 87; Kazvîni, s. 94; Kâtip Çelebi 2009, s. 11a.

²¹⁶ İbnü'l-Kesîr 2008, II, s. 73.

²¹⁷ Gerdizî (Trs), s. 55; Kazvîni, s. 94.

²¹⁸ Se'âlebî 1955, s. 238, 239, 240, 241.

²¹⁹ Herodot, bu dönemde Doğu İranlıların (Baktiryalar) Perslere düşman olduklarından bahseder. Herodot 2006, s. 84.

²²⁰ Ayrıca bkz. Kazvîni, s. 94; Ebû'l-Fidâ 1997, s. 77; Kâtip Çelebi 2009, s. 11a.

vermiş ve Beytül-Makdis'i tamir etmiştir²²¹. Ayrıca Ebû'l-Fidâ, *Şe'âya* (as) peygamberin bu dönemde yaşadığını da ifade etmiştir. Mes'ûdî ve İbnü'l-Haldun, Behmen'in annesinin İbrânî asıllı olduğunu ve bundan dolayı kendisinin *Üzeyr* (as) peygambere izin vererek Beytül-Makdis'in tamir edilmesini sağladığını rivayet ederler²²². Mes'ûdî ve İbnü'l Miskeveyh ise Kuroş ve Behmen'in ayrı şahıslar olduğunu rivayet ederek; Behmen'in Belh'te ikamet ettiğini, Kuroş'un ise kendisinin Mezopotamya valisi olduğunu ve Babil'de ikamet ettiğini söylemektedir²²³. İslam tarihi klasik kaynakları Behmen'den sonra hem kızı ve hem de eşi olan Hamanî'nin tahta çıktığını ardından da Hamanî'nin Behmen'den olan oğlu Dara'nın iktidara geldiğini rivayet ederler²²⁴. Mes'ûdî ve Makdisî'nin rivayetine göre Behmen yüz on iki yıl, kızı *Hamanî* otuz yıl ve onun oğlu *Dara* on iki yıl hükümdarlık yapmışlardır²²⁵. Rivayetlerden de anlaşılıyor ki Behmen ve Kuroş (MÖ. 559-MÖ. 530) farklı hükümdarlardır. Kuroş; Anşan krallığı dâhil olmak üzere toplamda 29 yıl hükümdarlık yapmıştır ve kendisinden sonra iktidara oğlu *II. Kambises* (MÖ. 530-MÖ. 522) geçmiştir. Arap kökenli klasik İslam kaynaklarında Hamanî olarak geçen bayan hükümdarın adı İran kökenli klasik İslam kaynaklarında *Humay* şeklinde geçmektedir²²⁶. Se'âlebî ve Gerdizî bu hükümdara yüzünün güzelliğinden dolayı *Çehrâzâd* lakabının takıldığını rivayet etmişlerdir²²⁷. Hamza el-İsfehânî bu hükümdarın Belh şehrinde oturduğunu ve Rum diyarına çok sayıda sefer düzenlediğini rivayet ederek Rumlardan ele geçirdiği esirlerle İstahr şehrinin surlarını inşa ettiğini anlatmaktadır²²⁸. Ayrıca bu hükümdar, iktidarı döneminde İran'ın merkezini

²²¹ Ebû'l Ferec 1999, I, s. 102, 104. Ebû'l-Ferec'te *Kuroş* ve *eli uzun* lakaplı hükümdar ayrı şahıslardır. Bkz. Aynı eser, s. 104. Kâtip Çelebi 2009, s. 11a. Fakat Kâtip Çelebî, Kuroş'un Güştasb olduğunu da rivayet etmektedir. Bkz. Aynı yer.

²²² Mes'ûdî 2004, s. 128; İbnü'l-Haldun 2013, II, s. 645.

²²³ Mes'ûdî 2004, s. 128; İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 81.

²²⁴ Bunun yanında Herodot, İranlılarda böyle bir evlilik türünün olmadığını; sadece *II. Kambises*'in İran yasalarını çiğneyerek kendi kız kardeşiyle evlendiğini ve bu hükümdarın da sonradan aklını kaçırdığını rivayet eder. Bkz. Herodot 2006, s. 226, 227.

²²⁵ Mes'ûdî (Trs), s. 88; Makdisî 1376, s. 507; Se'âlebî 1955, s. 241vd; Kazvîni, s. 94vd; Kâtip Çelebi 2009, s. 11a.

²²⁶ Mes'ûdî 2004, s. 125; Kuroş (Behmen)'un kızı olduğu söylenen *Humay*, Herodot'ta *Atossa* şeklinde geçer ve I. Daryuş'un kudretli eşi şeklinde ifade edilir. *Atossa*'nın baskısıyla I. Daryuş'tan sonra iktidara dört oğlundan biri olan *Kserkses* (MÖ. 486-MÖ. 466) geçmiştir. Bkz. Herodot 2006, s. 508, 509.

²²⁷ Se'âlebî 1955, s. 241. Mes'ûdî ise annesinin adını *Şehrâzâd* olarak verir. Bkz. Mes'ûdî 2004, s. 128.

²²⁸ Hamza el-İsfehânî 1346, s. 38.

Belh'ten Tisfün şehrine taşımıştır²²⁹. Gerdizî Humay'ın Dicle nehri üzerinde büyük bir köprü kurduğunu, Hamedan kentini inşa ettiğini, İran şehirlerinin etrafını surlarla çevirdiğini ve sulama kanalları açtığını anlatmaktadır. Humay'dan sonra başa geçen Dara'nın ise ilk defa ülkesinde düzenli yollar yaptırdığı ve postacılar teşkil ettiği rivayet edilmiştir²³⁰. Yâkût, Babillilerin son hükümdarını Dara'nın öldürdüğünü ve Babillileri dağıtarak topraklarını ele geçirdiğini rivayet etmiştir²³¹. İslam tarihi klasik kaynakları bu hükümdarı son Pers hükümdarı III. Dara'nın (MÖ. 336-MÖ. 330) babası olarak göstermektedirler. Fakat kendisiyle ilgili verilen bilgiler MÖ. 522 ve MÖ. 486 yılları arasında iktidara gelen I. Dara'yı işaret etmektedir. Bu hükümdar da Kuroş'un oğlu değil, II. Kambises döneminde doğu vilayeti satrapı olan Hiştasb'ın (Hystaspes) oğludur²³².

Sonuç

İslam tarihi klasik kaynaklarının mitolojik dönem İran tarihi hakkında, İslam öncesi İran kaynaklarını temel alarak verdikleri rivayetlerde anlatılan hükümdarların; antik dönem İran hükümdarlarından ziyade, Mezopotamya ve İran coğrafyası üzerinde hüküm sürmüş önemli hükümdarlar olduğu sonucu çıkarılabilir. Bahsi edilen hükümdarlar ilk defa hayvanları evcilleştiren, yazıyı icat eden, meslek gruplarını ortaya çıkaran, buluşlar yapan, yerin altındaki madenleri çıkaran ve Mezopotamya'daki önemli kentleri kuran hükümdarlar olarak verilir. Bu durum, adı geçen hükümdarların geçmişinin; insanoğlunun ilk defa alet yapmayı öğrendiği ve toplu yaşam yerlerinin ortaya çıkmaya başladığı *mezolitik* (yontma taş) ve *neolitik* (cilalı taş) dönemlere kadar uzandığı izlenimini vermektedir. İslam tarihi klasik kaynaklarından edindiğimiz izlenim, bu kaynakların temel aldığı antik İran kaynaklarının, İran tarihi hakkında anlattıklarının aslında bir İran tarihi olmaktan ziyade bir dünya tarihi olduğu yönündedir. Dünya tarihinin Mezopotamya'da başladığını temel alan antik İran kaynakları Mezopotamya ve İran coğrafyasına hüküm süren

²²⁹ Mes'ûdî 2004, s. 125; Gerdizî (Trs), s. 55.

²³⁰ İbnü'l-Miskeveyh, I, s. 88.

²³¹ Yâkût el-Hâmevî I, s. 394. Herodot ise Babil'i Kuroş'un ele geçirdiğini rivayet etmektedir. Herodot 2006, 96vd. I. Dara zamanında Babilliler isyan etmişler ve bunun üzerine tekrar itaat altına alınmışlardır. Bkz. Herodot 2006, s. 286vd.

²³² Herodot 2006, s. 248. Herodot, I. Daryuş'un oğlu Ksrekses'in ağzından atalarını yukarıdan aşağıya doğru Akhaimenes, Teispes, Kambyses, Kyros, Teispes, Ariaramnes, Arsames, Hystaspes ve Dareios (Daryuş) şeklinde vermiştir. Bkz. Herodot 2006, s. 517.

hükümdarları dünya hükümdarları olarak vermişlerdir. Dolayısıyla bu kaynaklar, kendi tarihlerini de bu dünya tarihinin devamı olarak gördükleri için dünya hükümdarlarını İnan hükümdarları olarak belirtmişlerdir. Bundan dolayı İslam tarihi klasik kaynaklarının antik dönem İnan kaynaklarının ilk hükümdar olarak ifade ettikleri Kayûmers'in bile Hz. Adem (as) olabileceği varsayımı üzerinde durdukları görülmektedir. Bana göre hem antik İnan tarihi kaynakları ve hem de bu bilgileri antik İnan kaynaklarından alan İslam tarihi klasik kaynakları Mezopotamya ve İnan coğrafyasında hüküm süren Sümer, Akad, Asur, Babil, Elam, Med ve Perslerin meşhur hükümdarlarından İnan hükümdarları şeklinde bahsetmişlerdir. Bu hükümdarların hepsinin aynı soydan geldiği varsayımı üzerinde durdukları halde birçoğunun nesebiyle ilgili verilen bilgiler bir diğersini tutmamaktadır. Bu hükümdarlar arasındaki boşluğu doldurmak amacıyla onlar hakkında bin sene, yedi yüz sene, beş yüz sene veya dört yüz sene gibi uzun süren hükümdarlık süreleri uydurulmuştur. Bunun yanında aynı hanedana mensup olarak saymış oldukları hükümdarlar arasında da hem zaman, hem nesep ve hem de mekân bakımından oldukça farklılıklar bulunmaktadır. İslam tarihi klasik kaynaklarının İnan hükümdarı olarak belirttikleri hükümdarlardan bazılarının Babil'de, bazılarının Demevend'de, bazılarının İstahr (Persepolis)'da bazılarının Belh'de, bazılarının Sistan'da, bazılarının Beytü'l-Makdis'te ikamet ettikleri görülmektedir. Hükümdarlarla ilgili verilen karmaşık bilgiler bu hükümdarların birbirinden bağımsız hükümdarlar olduğu yönündeki kanıyı güçlendirmektedir. Özellikle Medya, Pers ve Mezopotamya coğrafyasına hâkim olan batı İnan hükümdarları ile Sistan, Horasan, Toharistan, Harzem ve Soğdiyana gibi doğu İnan coğrafyasına hâkim olan hükümdarların aynı hanedana mensup olarak gösterildikleri ve bir birine karıştırıldıkları görülmektedir. İslam tarihi klasik kaynaklarının verdiği bilgiler ile batılı kaynaklarda verilen bilgilerin karşılaştırılması sonucunda mitolojik dönem İnan hükümdarlarının batılı kaynaklarda belirtilen hangi hükümdarlara denk geldiğinin tespiti yapılabilir. Ayrıca Mezopotamya ve İnan coğrafyasında arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan kitabeler ve yazıtların verdikleri bilgiler karşılaştırılarak bu hükümdarlarla ilgili bilimsel tespitler de yapılabilir. Biz bu makalemizde çok yalın bir şekilde; İslam tarihi klasik kaynaklarında, mitolojik olarak kabul ettiğimiz döneme ait olan antik İnan hükümdarlarından nasıl bahsedildiği üzerinde durduk. İslam tarihi klasik kaynaklarının verdiği bilgilerin batılı kaynaklarla karşılaştırılması suretiyle, bu hükümdarların batılı kaynaklarda

geçen hangi hükümdarlara denk geldikleri konusunu da başka bir makalede incelemeyi uygun gördük.

Kaynaklar

BAYRAKDAR, Mehmet, *Bilinmeyen Bir Türk Ulusu Keyâniler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2012.

BİRÛNÎ, Ebû Reyhan Muhammed b. Ahmed, *el-Âsâr el-Bâkiye (Maziden Kalanlar)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul, 2011.

CÜZCÂNÎ, Ebû Ömer Osman b. Muhammed, *Tabakât-ı Nâsirî*, c. I, İntişârât-ı Dünyây-i Ketâb, Tehran, (Trs).

DÎNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davûd, *Ahbaru't-Tivâl*, c. I, (Trc. Mahmûd M. Damegânî), Tehran, 1371.

EBU'L-FEREC, Gregory, *Ebu'l Ferec Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara, 1999.

EBU'L-FİDÂ, Melik el-Müeyyed İmadüddin İsmail, *Kitabu'l-Muhtasar fi Ahbaru'l-Beşer*, Nşr. Daru'l-Kitab el-İlmiyye, Beyrut, 1997.

EBU'L-GAZÎ Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime (Türklerin Soykütüğü)*, (Çev. Muharrem Ergin), Tercüman Yay., 1001 Temel Eser, (Yrs), (Trs).

el-HAMEVÎ, Yakût, *Mu'cemu'l-Buldân*, Nşr. Sazman-ı Miras-ı Ferhengî Kişver, c. I, Tehran, (Trs).

el-İSFEHANÎ, Ebu Abdullah Hamza b. Hasen, *Tarih-i Peyâamberân ve Şâhân (Sini Mülûku'l-Arz ve'l-Enbiyâ)*, (Trc. Cafer Şiar) İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferhengi İran, 1346.

FARR, Edward, *History of Persians*, Robert Carter and Brothers Publishing, New York, 1850.

FİRDEVSÎ, Ebû'l-Kâsım Mansûr b. Hasan, *Şahnâme*, (Çev. Necati Lügal), Kabalcı Yay., İstanbul, 2009.

GERDÎZÎ, Ebû Sa'îd Abdulhey b. Dehhâk b. Mahmûd, *Zeynü'l-Ahbâr*, (Trs), (Yrs).

GREGORY, Timothy E., *Bizans Tarihi*, (Çev. Esra Ermet), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

GÜNALTAY, Şemseddin, *İran Tarihi (Eski Çağlardan İskender Seferine Kadar)*, c. I, TTK Yay., Ankara, 1948.

HERODOT, *Tarih (Histories)*, Yay. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

İBNÛ'L-BELHÎ, *Farsname*, (Tsh. Guy Le Strange; Raynold Allen

Nikolsen), Tehran, 1339.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzeddîn, *el-Kâmil fi't-Târih*, c. I, (Çev. M. Hüseyin Rûhânî), Tehran, 1370.

İBNÜ'L-FAKÎH, Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hamedânî, *Kitabu'l Muhtasar el-Buldân*, c. 1, (Trc. H. Mes'ûd), İntişarat-ı Bünyad-ı Ferhengî, Tehran, 1349.

İBNÜ'L-HAVKAL, Muhammed, *Suret'ü-l Arz*, (Trc. Cafer Şiar), Tehran, 1338.

İBNÜ'L-HALDUN, *Mukaddime*, c. I (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay. İstanbul, 2013.

İBNÜ'L-HURDAZBÎH, *Yollar ve Ülkeler Kitabı (el-Mesâlik ve'l Memâlik)*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.

İNBÜ'L-KESÎR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yay., İstanbul, 2008.

İBNÜ'L-MİSKEVEYH, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb, *Tecârüb el-Umem*, (Trc. Ali Taki Mişnevî), (Nşr. Merkez-i Tahkîkât-ı Râyâneî Kâ'imiyeye), İsfahan, (Trs).

KAFESOĞLU, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1980.

KÂTİP ÇELEBİ, *Takvîmü't-Tevârih* (Tıpkı Basım), TTK Yay., Ankara, 2009.

KAZVÎNÎ, Hamdullah b. Ebî Bekir Ahmed Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, İntişarat-ı Emir Kebir, (Thk. Abdülhüseyn Nevâyî), Tehran, (Trs).

MAKDİSÎ, Mutahhar b. Tahir, *Kitabu'l-Bed' ve't-Târih*, c. II, (Trc.; M. Rıza Şefîî Kudkenî), Tehran, 1376.

MALCOLM, John, *History of Persia*, c. I, John Murray Publishing, London, 1829.

MES'ÛDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Murucu'z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2004.

MES'ÛDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *et-Tenbîh ve'l-Eşrâf*, c.1, (Trc. Ebu'l-Kasım Payande), Nşr. İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Yrs, Trs.

MÎRHOND, Mevlâna Mirhond b. Seyyid Harizmşâh, *Ravzatu's-Safa*, (Trs. David Shea), Oriental Translation Fund, London, 1828.

NÎZÂMÜ'L-MÛLK, *Siyâsetnâme*, (Haz. M. Altay Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

OUSELEY, William, *Epitome of the Ancient History of Persia: Extracted and Translated from the Jehan Ara, a Persian Manuscript*, Printed by Cooper and Wilson, London, 1799.

el-ÖMERÎ, Şihabeddin b. Fazlullah, *Mesâlikü'l Ebsâr* (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul, 2014.

ÖZÇELİK, Nazmi, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

SE'ÂLEBÎ, Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil Nişâbüri, *Gureru'l Ahbâr Mülûku'l-Fars ve Siyerihum*, Paris, 1955.

SYKES, P. M, *History of Persia*, c. I, Macmillan and Co. Limited, London, 1915.

TABERÎ, Muhammed Cerir, *Tarih-i Taberi*, (Çev. M. Faruk Gürtunca), Sağlam Yayınları, c. I, İstanbul, 1982.

VASİLİEV, Aleksandr A, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, Maarif Matbaası, Ankara, 1943.

YA'KÛBÎ, Ahmed b. İshak, *Tarih-i Ya'kûbî*, c. II, (Trc. Muhammed İbrahim Ayeti), Tehran, 1382.

YILDIRIM, Nimet, "İran Mitolojisi", *Nüsha*, Yıl 2, Sayı 7, Güz 2002, ss. 19-44.